STUDENTFÖRENINGEN

VERDANDIS SMÅSKRIFTER

35.

MORALENS UTVECKLING

AV

ELLEN KEY

TREDJE TILLÖKADE UPPLAGAN

30 ÖRE

STOCKHOLM ALBERT BONNIER

GUNNEBO FOLKBIBLIOTEK.

1. Varje församlingsbo har rätt till boklån från biblioteket efter erläggande av 50 öre per halvår. För barn under 14 år fordras föräldrars el. målsmans skriftl. medgivande.

2. Till låns erhållen bok får *ej utan särskilt tillstånd behållas över 4 veckor,* efter vilken tid den skall *återlämnas* eller *omsättas. Vid omsättning skall den lånade boken uppvisas.* Behålles boken i strid med dessa bestämmelser, beräknas plikt med 25 öre pr band och vecka.

3. Förkommen eller skadad bok ersättes av låntagaren med nytt exemplar eller bokens värde.

4. Böckerna skola väl vårdas; *anteckningar, understrykningar* eller *vikningar* räknas som skada.

5. *Vid flyttning anmäles genast den nya adressen.*

6. Uppstår smittosam sjukdom i låntagarens hem, bör detta omedelbart anmälas till bibliotekarien och lånad bok genast återlämnas.

ÅTVIDAB. SNICKERIF. 18

STUDENTFÖRENINGEN VERDANDIS SMÅSKRIFTER. 35.

MORALENS UTVECKLING

FRI BEARBETNING EFTER CH. LETOURNEAU:
"L'ÉVOLUTION DE LA MORALE"

AV

ELLEN KEY
författarinna.

TREDJE TILLÖKADE UPPLAGAN

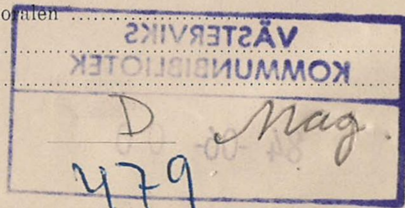
(*Nionde—trettonde tusendet*)

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

Innehåll:

Moralens utveckling.

STOCKHOLM
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1911

Inledning.

I en föregående småskrift* har jag sökt skildra den förhistoriska människan, sådan som arkeologiens och etnografiens med varandra sammanställda slutsatser visa oss att hon troligen varit.

Den vissheten att nutidens vildar i sina allmänna drag förete samma egendomligheter, som den förhistoriska tidens männniskor, är emellertid icke blott av en vitt omfattande betydelse med avseende å våra insikter om den förhistoriska människans levnads- och arbetssätt. Genom att iakttaga de nu levande vilda folken kan man även följa den utveckling, som samhället, religionerna och moralen haft att genomgå. Det är med *moralens* utveckling vi nu skola sysselsätta oss.

De hos människan som hos andra organiska varelser inneboende bestämningarna självbevarelsedriften och släktbevarelsedriften verka till en början utan hänsyn till annat än sin egen ögonblickliga tillfredsställelse. Men genom sin växelverkan på varandra komma dessa drifter att bliva sammansatta och olikartade; ur självbevarelsedriften utvecklar sig *egoismen* och ur släktbevarelsedriften *altruismen,* båda lika oumbärliga för moralens utveckling. Med egoism menas i detta sammanhang icke endast *själviskhet.* Ordet innefattar här även självhjälp, självkänsla, självverksamhet, självhävdelse — eller med ett ord alla de mångfaldiga livsyttringar genom vilka ett »jag», en »individ» — d. v. s. en viss självständig personlighet — hävdar sin säregna

* *Från människosläktets barndom* (Verdandis småskrifter n:r 10.)

tillvaro och främjar sin enskilda lycka. *Altruism** åter är känslan för *andras* väl och ve; behovet att taga hänsyn också till andras lycka.

Moralen erhåller således en egoistisk sida eller plikterna mot oss själva och en altruistisk eller plikterna mot andra. Men *begreppen* om dessa plikter framgå på varje punkt av utvecklingen ur en kompromiss mellan vad egoismen kräver som sin rätt och altruismen som sin. Ju lägre moralen står, desto längre är avståndet mellan egoism och altruism; ju högre utveckling moralen nått, dess mer finnes samverkan och enhet mellan båda. I sed som lag framträder på det högre moraliska skedet erkännandet av såväl den enskilda människans som släktets berättigade krav; ja, man ser inom alla områden en strävan att med varandra förena de egoistiska och de altruistiska fordringarna. I stort sedd blir därför moralens utvecklingshistoria en skildring av huru människorna, drivna av såväl egoism som altruism, arbetat sig till en allt större växelverkan och jämvikt mellan dessa båda grundkrafter, av vilka ingendera kan undertryckas utan skada för så väl den enskildes som samhällets fullhet av liv.

Om en sådan skildring skall ge en sanningsenlig bild af moralens utveckling, kan det ej undvikas att mycket måste uttalas, som kanske verkar stötande på de läsare, vilka för första gången sätta sig in i ämnet. Jag har emellertid sökt göra den följande skildringen så hovsam som min aktning för sanningen medger.

* Av latinska ordet *alter* = en annan. Man kunde tolka egoism med *självkänsla*, altruism med *samkänsla*, ifall man åt de svenska orden gåve en ny, vidare betydelse. Som de utländska orden dock tills vidare giva den innehållsrikaste föreställningen, behållas de i den följande framställningen.

Hvad övriga främmande ord angår, hänvisas till ordlistan i slutet.

1. Minnet som biologisk företelse.

Envar har iakttagit små barns tafatta rörelser, när de hantera något eller den möda, med vilken de lära sig gå. Och de flesta minnas vilket tröttsamt arbete det var att lära sig skriva, sy, ro, simma, dansa, gå skridsko eller andra, liknande färdigheter. Huru mycket löjligt fäktande med armar och ben, huru mycken onödig ansträngning, innan vi lärde oss utföra de olika rörelserna med minsta möjliga kraftförbrukning och möda! Att vi slutligen kunnat göra dylika saker allt bättre och bättre, beror på att man genom övning kan *befästa de nödiga* och utesluta *de onödiga rörelserna*. Men denna möjlighet att inöva färdigheter beror åter på ett s. k. *fysiologiskt minne* hos muskler, nerver och isynnerhet nervcentra, genom vilket de allt lättare ocn lättare göra om skrivrörelserna, dansstegen, simtagen o. s. v. Det fysiologiska minnet är olikt det psykologiska endast genom sin *omedvetenhet*. Man kan ju gå, spela, simma, dansa, sy och ro utan att *medvetet* minnas alla de tidigare rörelser genom vilka man lärt sig detta. Men att man någonsin kommit så långt, att man verkligen kan mekaniskt — eller rättare automatiskt — utöva dessa och liknande färdigheter, detta beror på att varje rörelse på nervcentra gör ett intryck, som dessa centra bevara och därigenom uppstår hos dem en benägenhet att på nytt träda i samma slags verksamhet. Det är dessa i livsverktygen ingångna återstoder av de ofta förnyade rörel-

serna, vilka småningom göra det möjligt att vi allt lättare och slutligen som sagt automatiskt utföra dessa rörelser.*

Genom att varje intryck sålunda lämnar ett outplånligt märke i en nervcell, frambringas ett »anlag» hos cellen. Och genom att dessa »anlag» kunna lämnas i arv, bliva de slutligen alldeles naturliga, samt mycket svåra att motverka, sedan de blivit väl befästa i organismen.**

Genom dessa det organiska minnets egenskaper har man nu sökt förklara också de *moraliska* egenskapernas och färdigheternas utveckling. Denna skulle framgått av att vissa handlingar lämna intryck i hjärncellerna och genom dessa intryck

* För dem, som önska sätta sig mera in i detta ämne anbefalles professor Ribots bok om *Minnets sjukdomar* (i svensk översättning av O. H. Dumrath).

** För dem, som äro intresserade av läran om ärftligheten, må här påpekas, att på de sista åren en annan åsikt alltmer börjat göra sig gällande, nämligen den att *förvärvade egenskaper icke gå i arv*. Antagandet av en dylik ärftlighet anses av en del vetenskapsmän icke förenligt med vad man har sig bekant rörande äggets och embrytos (fostrets) bildning och utveckling och de fall av dylik ärftlighet, vilka hittills blivit anförda, ha icke kunnat uthärda en noggrann prövning. Att nya egenskaper kunna utvecklas hos avkomman förklaras därigenom, att vid varje ny individs bildning element deltaga, som härröra från två olika håll, nämligen från far och mor. Härigenom kunna dessa anlag och egenskaper förstärka eller försvaga varandra hos avkomman, gamla egenskaper försvinna eller förändras och nya uppstå. Dessa nya egenskaper, som således varken äro ärvda i vanlig mening eller förvärvade, kunna sedan genom arv överflyttas på en senare avkomma. På detta sätt förklaras, att de olika medlemmarna av samma kull kunna vara varandra i viss mån olika, d. v. s. förete variation; genom ärftlighet och urval (naturligt, konstgjort eller könsurval) förklaras utvecklingen av nya former och arter. Om den ifrågavarande satsen är sann, nämligen att förvärvade egenskaper icke gå i arv, måste den naturligtvis även gälla om själsegenskaper. Man är därför även vid förklaringen av nya, medfödda, *moraliska* egenskapers uppkomst uteslutande hänvisad till variation, ärftlighet och urval; men i de flesta fall torde emellertid förklaringen av företeelserna icke bli svårare än förut. För att belysa detta genom ett exempel, låtom oss t. ex. taga uppkomsten av den hos människan medfödda avskyn för ätandet av människokött. Letourneau förklarar den sålunda, att männen, som ville behålla köttet för egen räkning, förbjödo kvinnorna att deltaga i människoätandet och strängt straffade de kvinnor, som

framkallas nyssnämnda benägenhet att åter — och lättare — utföra samma handlingar. Härigenom danas slutligen vad man enligt språkbruket länge kallat »en andra natur», utan att dock veta *huru* sant detta talesätt varit. Vad man i allmänhet kallar *instinkt* hos djuren är det lättfattligaste exemplet på det nyss sagda. Vi veta att hönan ruvar ägg, när man lägger dem under henne, antingen de äro hennes egna eller andra fåglars; fågeln, som är född i bur, har dock kvar sin flygförmåga; en valp av en jakthund visar snart sina medfödda anlag för jakt; hönsfågeln röjer ytterlig oro vid hökens närhet, om fågeln också aldrig förut sett honom. Alla dessa företeelser äro en dylik, genom många släktleds övning vunnen, »andra natur». Ty att de icke äro oumbärliga naturdrifter, att de tvärtom kunna bortfalla eller omdanas, detta visar sig på flera sätt. Om sålunda ett djur genom ändrade levnadsvanor icke längre behöver en viss sådan förvärvad färdighet,

överträdde detta förbud. Härigenom uppkom hos kvinnorna småningom en stark avsky för människoätande och denna sålunda förvärvade motvilja gick slutligen i arv även på den manliga avkomman. Enligt det andra åskådningssättet kunde man utgå från antagandet, att begäret efter människokött — lika väl som andra begär — var i viss mån olika starkt hos olika kvinnor och att de kvinnor, som hade stark förkärlek för människokött, småningom utrotades, under det de, som hade mindre stark benägenhet därför, utvaldes av männen. Enär således de senare företrädesvis lämnade avkomma, så väl manlig som kvinnlig, vilken ärvde deras egenskaper, fortplantades hos båda könen den ifrågavarande olusten och utvecklades småningom till en instinktiv motvilja. Genom övning kunna en mängd så väl fysiska som psykiska förmögenheter och färdigheter utvecklas, stundom i otrolig grad. Men det är klart att även *anlaget* härvid spelar en stor roll och att egenskaperna i stort sett bättre skola utvecklas hos de individer, som för dem äga de bättre anlagen. Om förmögenheterna och färdigheterna äro till nytta för individen, familjen eller samhället i kampen för tillvaron; om på grund härav deras innehavare i ett eller annat avseende gynnas, så gynnas även på det hela taget fortplantandet och tillväxten av de bättre anlagen, även om de genom övning förvärvade färdigheterna icke gå i arv. Den, som har detta i minnet, skall utan svårighet i det följande, där Letourneaus åskådning är bibehållen, kunna tillämpa den nyare åsikten om ärftligheten.

då förloras också så småningom denna »instinkt». Den tama ankan mister sin längtan efter vattnet; hunden på Polynesiens öar, som uteslutande födes med växtämnen, förlorar slutligen lusten efter kött. Dessa exempel kunde mångfaldigas.

Sålunda visar oss redan djurlivet att uppfostran kan komma vissa »instinkter» att växa bort, andra att växa fram, genom att nervcellerna behålla vissa intryck, vilka övergå till vissa böjelser, till vad vi kalla det djurslagets »karaktär», d. v. s. dess egendomliga skaplynne. Men icke blott de olika djurslagen förete sina olika karaktärer: bland de högre djuren visa individer av *samma slag* även mycket olika karaktär.

---

2. Djurens moral.

De gamla religiösa eller filosofiska föreställningarna att människan i sin egenskap av »fallet gudsbeläte» och tänkande varelse intar en från djuren alldeles särskild ståndpunkt; att hon ensam har ett samvete, som »anklagar eller ursakar»; att hon ensam skulle kunna synda, emedan hon ensam kan skilja på och välja mellan det onda och goda — denna föreställning kan icke längre uppehållas. Sedan man börjat vetenskapligt sysselsätta sig med djurens själsliv har man nämligen gjort många erfarenhetsrön med avseende å frändskapen i detta avseende mellan människonaturen och den djuriska naturen. Vi skola blott anföra ett exempel bland mängden:

En hund, som aldrig blivit agad och aldrig förut stulit, tillgrep en gång, då han var mycket hungrig, en kotlett. Men han åt ej upp den; han gömde sig tvärtom under soffan och efter en stunds inre strid, under vilken husbonden på intet sätt låtsade om hans handling, kom

han fram för att lägga sitt tjuvgods vid sin herres fötter, under de djupaste tecken till ånger! Huru många små barn eller vildar skulle visa en sådan samvetsömhet? Den möjlighet till altruism, som är grundvillkor för allt slags samhällighet, finnes hos djuren i lika hög grad, som hos den primitiva människan. Så snart djur eller människor leva i flock, måste i någon mån ömsesidig hänsyn och ömsesidig hjälpsamhet inträda. Och de flockar, där denna ömsesidighet går längst, ha alla utsikter att besegra andra flockar i kampen för tillvaron.

Som det omedelbaraste uttrycket av denna altruism kan man anse föräldrakärleken. Denna är lika stor hos de högre djuren som hos urmänniskan. Det är en vanlig företelse att djurhonor, själva blödande ur flera sår, med sin kropp söka skydda ungen och med sina yttersta krafter värna honom för jägaren, i stället för att söka rädda sig själva. Men icke blott föräldrakärlek utan vad man oegentligt plägar kalla människokärlek, d. v. s. kärlek till sina likar, finnes hos djuren. Regeln bland dem — liksom bland de primitiva människorna — är visserligen att en var i farans stund endast tänker på sin egen räddning och lämnar de värnlösa åt sitt öde. Men även hos djuren finnas undantag, verkliga drag av altruism, av hjältemodig offervillighet för den svagare. Så t. ex. flydde en skara babianer, förföljd av hundar, i vild skräck. En unge kunde ej följa de äldre utan blev efter, men klagade sin nöd med höga jämmerrop. En av de redan i säkerhet varande aphanarna återvände då, bar ungen med sig och räddade honom med egen livsfara undan hundarnas gap.

Tillgivenheten mellan djur kan vara så stor att det ena begår självmord, då det andra dör. Att finna djur, som hängivet vårda gamla föräldrar eller sjuka kamrater, hör icke till ovanligheten. I myrsamhällena är denna altruism påfallande stor. Sårade myror vårdas omsorgsfullt — man har till och med iakttagit en myra, som

i *fem månader* hängivet skötte en sårad vän — och larverna omhuldas samt försvaras med största ömhet och djupaste dödsförakt. Men i detta hänseende råder stor skillnad såväl mellan olika myrsamhällen som mellan olika individer inom samma stack. Altruismen hos myrorna är ingalunda blott en »blind instinkt».

Sak samma med fliten hos bien; det finnes flitiga och lata bin, ja, tjuvaktiga bin. Om man blandar brännvin i honungen, bli bina alldeles försupna samt hemfalla sedan ohjälpligt till drinkarens laster, medan de annars utveckla alla medborgerliga dygder.*

Om utrymmet medgåve det, skulle en mängd exempel från djurlivet lätt kunna uppräknas, som visa huru de s. k. naturliga instinkterna kunna omdanas eller rent av utbytas mot andra, liksom huru, under även den mest själviska kamp för tillvaron, somliga djur utföra handlingar av hjältemodig uppoffring. Det är mellan de *olika* djurslagen, som den vilda »kampen för tillvaron» pågår, medan den ömsesidiga hjälpen ofta bestämmer samlivet mellan djur av samma släkte.**

---

3. Människans moral.

På samma sätt ha hos människan vissa instinkter blivit omdanade, vissa handlingar upprepade tills de blivit böjelser. Men även sedan flertalet människor upphört att bero av vissa instinkter, som varit inkarnerade — d. v. s. gått in i »kött och blod» — hos våra förfäder, så kunna

* Åt den, som vill lära känna biens höga samhällsmoral, anbefalles Mæterlinks utmärkta arbete *Bikupan*. (I serien *Modärna tänkare*, Alb. Bonnier 1902.)

** Se i detta ämne docenten Jägerskölds: *Djurens vård om sina ungar*. Ljus' förlag) liksom Krapotkins verk: *Ömsesidig hjälp*. (I serien *Modärna tänkare*, Alb. Bonnier 1902.)

dessa instinkter framträda hos enstaka individer. Vissa vilddjurslika beteenden, vissa oemotståndliga drifter — såsom mordmani, tjuvmani o. s. v. — äro kvarlevor av ett tidigare skede. Och de människor, som stå under dessa drifters inflytande, tillfredsställa dem utan hänsyn vare sig till sin egen nytta, till den offentliga skammen eller till sedlighetsbegreppen — alldeles så, som *flertalet* människor under ett tidigare skede tillfredsställde dessa samma drifter.*

Men å andra sidan framträda stundom människor, vilkas handlingar lika mycket höja sig över den allmänna sedlighetens ståndpunkt, som de nyssnämndas stå under den. Dessa sällsynta företeelser äro förebud till ett framtida, än högre utvecklingsskede. I de flesta fall dukar visserligen detta högre stående fåtal under för det längre stående flertalet. Men dessförinnan ha stundom dessa få hunnit ge några av sina egendomligheter i arv åt efterkommande, stundom också kunnat ge sina samtida ett intryck, som småningom blir verksamt i ombildande riktning.

Ur självbevarelsedriften har människans allra första aningar om »rätt och orätt» uppstått. Vad urmänniskan erfor som för sig *gagnande* blev småningom för hennes begrepp *rätt*; det *skadliga* ansågs *orätt*. Sålunda blevo redan inom de första sammanslutna flockarna vissa handlingar förbjudna, andra befallda, emedan de förra voro

* Det är bekant, att hos en och annan individ stundom vissa egenskaper uppträda, som saknas hos hans närmaste anförvanter, men funnits hos hans förfäder. Så t. ex. erhåller man inom alla duvraser (men isynnerhet vid korsning av olika sådana) emellanåt duvor av skifferblå färg med svarta band på vingarna o. s. v., vilka således likna den vilda klippduvan, de tama duvornas stammoder. Denna företeelse kallar man *atavism* eller återgång. Den är av stor betydelse vid utforskandet av de olika arternas ursprung. Atavism äger ofta rum även i fråga om självegenskaper. För en utförligare framställning av detta och hithörande ämnen hänvisas i övrigt till n:o 1 av Verdandis småskrifter: *Om människans ursprung* av G. Adlerz.

nyttiga för flocken, men de senare skadliga. Dessa förbud och föreskrifter voro ytterst få, men däremot följderna av olydnad mot dem mycket svåra. På detta sätt erhöllo medlemmarna i flocken en viss, mycket begränsad men ganska bestämd uppfattning av vad de borde göra eller låta bli att göra. Genom att handlingen i ena fallet erhöll understöd, i det andra rönte motstånd, lärde man sig göra ett slags urval; det förra slaget av handlingar blev småningom angenämare än det senare, som alltid av de starkare vart tuktat.

Hos de svagare uppstod — genom denna upprepade underkastelse under de starkares vilja — sådana slags organiska intryck, som i det föregående äro skildrade. Intrycken blevo småningom böjelser, vilka inkarnerades hos nästa släktled, som i sin ordning lämnade dem än mer stärkta i arv åt det nästa. Flertalet följde villigt dessa böjelsers maning och kände, då de motstodo den, en oro, som ännu icke kan kallas samvetskval men den *fruktan för följderna*, ur vilken samvetsoron utvecklas. Till uppkomsten av vissa enkla moralbegrepp bidrog i väsentlig grad ett annat inflytande. Redan hos djuren finner man stor känslighet för likars omdöme och »sällskapsdjuret» människan är ytterst beroende därav. När de som nyttiga ansedda handlingarna möttes av omgivningens bifall, medan de som skadliga bedömda drabbades av klander, då medverkade denna allmänna mening kraftigt att befästa uppfattningen om det lovvärda i somliga och det straffvärda i andra handlingar. Först under detta senare utvecklingsskede kan man börja tala om ett samvete, ett inre medvetande, som avgör det rätta eller orätta i ens handlingssätt. Detta medvetande, vilket till en början bestämmes genom samhällsmeningen — och således, i ordets fulla mening, är ett *samvetande* om rätt och orätt — höjes genom en allt mer sammansatt utveckling därhän, att för den högre stående individen de

»oskrivna lagarna» i hans eget inre bli mer befallande än de av samhället stadfästa.

I varje tid finnes ett högre och ett lägre medvetande om det handlingssätt, som för alla är det mest gagneliga. Det högre medvetandet finnes blott hos ett fåtal: endast mycket småningom upphöjer man till moralbud de nya sedliga krav, som flertalet alltid först i »sedlighetens» namn bekämpar, när en enstaka person eller meningsflock vågar uttala den. Men ehuru de sedliga instinkterna, sedan de väl äro inorganiserade, bli ärftliga på samma sätt som djurens instinkter, så äger dock denna ärftlighet ej lika ovillkorligt rum. De moraliska instinkterna äro unga, således mindre djupt grundade, lättare förlorade; ärftligheten är där oregelbunden, gör stora språng och är utsatt för många, varandra korsande inflytelser. Dock är den *moraliska* ärftligheten mer påtaglig än den *intellektuella*. Ty de intellektuella egenskaperna äro de allra sist förvärvade, således de mest ovissa och ha hittills endast under några släktled visat sig ärftliga.

Ömsesidig uppfostran, lagar, föredöme ha alla samverkat att ge stadga åt de böjelser, dem samhället på ett visst utvecklingsskede erkänt som varande moraliska. Men *begreppen* om det moraliska eller omoraliska hos vissa böjelser ha varit ytterst växlande, såsom etnografien, historien och litteraturen till överflöd bevisa. En viss slags uppfostran, vissa vanor kunna — om de inövas under en tillräckligt lång följd av släktled — skapa vissa anlag, vissa dygder eller vissa laster medan en ny inflytelse, nya vanor kunna omdana begreppen så, att den forna dygden anses som ogärning eller omvänt. För att blott nämna ett enda exempel: vi straffa nu som brott mot liv och egendom alla tilltag, som likna våra nordiska fäders vikingatåg, vilka däremot för 1,000 år sedan ansågos som utomordentligt hedrande mannabragder. På längden blir vanligen det starkaste av de inflytanden, som den sam-

hälleliga omgivningen utövar, rådande, även om det strider mot våra ärftliga böjelser, vilka alltid äro ytterligt sega. I regeln ser man därför den enskilde handla så, som landets lagar, flertalets uppfattning och inflytelserika människors föredöme ange såsom rätt.

På en låg moralisk ståndpunkt är man i så hög grad beroende av omgifningen, att man endast anser moralens bud giltiga för ens beteende mot stamförvanter, men icke mot främlingar. Ju högre ett folk nått i utveckling, dess flera individer finnas inom detsamma, som söka vidga denna trånga uppfattning av altruismen; ja, en stor del af moralens utvecklingshistoria innebär icke förvärvandet av *nya* rättsbegrepp, utan utsträckandet af de gamla begreppens *omfattning* från fränden till främlingen, från landskapet till landet, från frie till ofrie, från mannen till kvinnan, från överklass till underklass, från fosterlandet till mänskligheten.

Emot de äldre religiösa och filosofiska lärorna ställa nutidens antropologi och etnografi den vissheten: att icke inom ett enda område för den mänskliga rättskänslan finnes någon af alla folk fasthållen norm; att all sedlighet är en följd af småningom samlad erfarenhet och småningom vunnet arv; att således varken en gudomlig uppenbarelse eller medfödda rättsbegrepp legat till grund för moralen.

---

4. Moralens fyra utvecklingsskeden.

Naturen gör intet språng. Liksom människans organism utvecklat sig från lägre till högre livsformer, så har hennes moral utvecklats från en ståndpunkt, som vi kunna kalla djurisk. Under detta djuriska skede är *kannibalismen* det framträdande draget.

Småningom upphör människoätandet, men *slaveriet*

framträder. I stället för att behandla sin krigsfånge som jaktbyte behandlar man honom nu som arbetsdjur. Detta moraliska skede kan kallas *vildens.*

Under det tredje skedet, *barbarens,* utbytes småningom slaveriet mot *livegenskap;* aktningen för liv och egendom — till vilken hustrun räknas — är så mycket ökad, att mord, stöld och äktenskapsbrott strängt straffas.

Under det fjärde — och tills vidare sista — moraliska skedet, det i vilket vi befinna oss, är den livegne vorden *daglönare.* Den barbariska moralen finnes kvar i mycket, men man börjar blygas för densamma. Hyckleriet utmärker därför vår tid liksom alla de skeden, då en högre sedelära erkännes än den, som gått in i kött och blod hos samhällets flertal. *Slaveriet* och *livegenskapen* äro — förklädda — kvar i *lönekampen.* *Mordet* fördömes av lagen, men massmordet, *kriget,* godkännes ännu av allmänna meningen. *Engifte* åläggès av lagen, men *prostitutionen* är ännu socialt medgiven. *Offervillighet* predikas men *vinstbegär* driver nästan alla företag; rikedomen äger all makt. Samtidens moral är den *industriella.*

Dessa fyra skeden övergå det ena i det andra; flera samtida folk stå ännu på något av de tidigare skedena, men västerlandets odling befinner sig i det sistnämnda, industriella eller merkantila skedet. Inom detta åter finnas individer, vilkas liv och lära äro mycket överlägsna omgivningen; de äro så att säga nutidens löften om en bättre framtid. Men man får ej döma nutidens allmänna moral efter dessa undantagsmänniskor, lika litet som t. ex. Sokrates kan anses ha varit ett uttryck av den allmänna sedligheten hos grekerna eller Jesus av den hos judarna rådande.

Till utgångspunkt vid bedömandet av varje moraliskt skede måste man tvärtom taga *flertalets* seder, de *vanliga* företeelserna, icke ytterligheter i vare sig det goda eller onda. Det blir sålunda icke de finare skiftningarna i den

moraliska utveckningen utan endast några få, väsentliga drag, som i det följande komma att framhållas för att utmärka skillnaderna mellan den *djuriska,* den *vilda,* den *barbariska* och den *industriella* moralens skeden. Dessa huvuddrag äro: *människolivets värde, de svagas behandling, förhållandet mellan könen, aktning för äganderätten* samt *altruismen i allmänhet* och *pliktkänslan* gent emot den rådande moralen.

---

5. Den djuriska moralen.

A. ***Människans värde.*** Den djuriska moralen vet intet om aktning för människolivet. För att stilla sin hunger efter kött och tillgodose sitt begär efter läckerheter, äta människorna varandra. Hos alla kannibaler anses ungt kvinnokött som det mest välsmakande. Innan hustrun hunnit bli gammal och seg uppätes hon därför ofta; stundom får hon själv tända elden, över vilken hon sedan anrättas. Bekant är historien om vilden, som av en missionär erhöll besked att han ej kunde bli döpt, så länge han levde i tvegifte. Om ett par dagar meddelade vilden, att detta hinder nu var undanröjt, ty han hade ätit upp den ena hustrun! Föräldrarna uppätas, då de åldras, av barnen och icke sällan äta föräldrarna sina egna barn. Även om modern gråter, då fadern dödar barnet, lugnar hon sig vanligen, ifall hon får sin »lagliga» del, barnets huvud, att gnaga på. I Australien, på Nya Seeland och stilla havets öar, där människoätandet ännu delvis kvarlever, är kriget sällan annat än människojakt. Man äter sitt nedlagda byte på själva slagfältet eller tar hem det, göder det och slaktar det sedan vid något festligt tillfälle. Man undervisar ungdomen hurü den på »passande» sätt skall stycka och äta en människa. Hämndlusten jämte

föreställningen att man kan tillägna sig fiendens styrka och mod genom att äta hans kött, medverka att bevara kannibalismen, även där det finnes gott om annan köttföda. Fåfängan övar ock sitt inflytande; så t. ex. berättar en resande om en man, som åt sin hustru blott för att bli omtalad som en duktig personlighet. Där tillförseln på människovilt var jämförelsevis ringa, förbehöll man i fredstid denna läckerhet åt hövdingarna — vilka dessutom alltid ha rätten till de bästa bitarna. Det övriga folket kunde blott under krigstid erhålla denna njutning och kvinnorna förbjödos helt och hållet att taga del i dessa måltider. När människoätandet i dess vardagliga form småningom upphör, stannar det länge kvar som religiöst bruk; människooffren till gudarna äro ett bland uttrycken för tron, att gudarna också älskade människokött. Enligt en ny teori skulle våra s. k. domarringar ha varit platser för dylika religiösa människooffer. Sägnerna om Abrahams offrande av sin son Isak och grekernas av Ifigenia — vilka båda offer först voro befallda av gudarna men sedan hindrades genom gudomligt ingripande — bevisa att vid dessa skeden ett nytt rättsmedvetande höll på att arbeta sig fram, ett medvetande, vilket fördömde människooffer. I åtskilliga religioner, även i den kristna, finnas föreställningar och bruk, som stå i ett, nu undanskymt, sammanhang med detta tidiga utvecklingsskede. Ej blott som religiöst bruk utan ock som en straffbestämmelse har människoätandet fortlevat hos ganska högt utvecklade folk. På Sumatra t. ex. dömas äktenskapsbrytare och tjuvar att ätas. Och även hos vår tids kulturfolk finner man att människoätandet tillgripes vid hungersnöd; t. ex. av strandade europeiska skeppsbesättningar.*

De trakter, där kannibalismen visar sig svårast att ut-

* Under medeltidens hungersperioder torgfördes stundom människokött; efter 30-åriga kriget fann man rövarband kring kittlar med kokande människokroppar.

rota, ha varit sådana där — som t. ex. på Nya Seeland — naturen endast frambringar ett ringa antal av däggdjur och saftiga frukter. I de trakter däremot varest annan riklig köttföda finnes, avtager kannibalismen genom många samverkande inflytanden. Det kraftigaste har troligen varit nyssnämda förbud för kvinnor att äta människokött, emedan männen velat förbehålla sig ensamma denna njutning. Förbudet har uppehållits t. o. m. genom dödsstraff; fruktan har sålunda småningom hos kvinnan alstrat en instinktiv motvilja för detta födoämne, medan hon tvärtom, där intet sådant förbud varit gällande, t. ex. på Nya Seeland, med god smak delat de rysliga måltiderna. Sedan människoätandet på nyssnämnda sätt blivit motbjudande för kvinnorna, utvecklades också småningom hos barnen mödrarnas motvilja för människoätande. Detta är ett av de många fall i moralens utvecklingshistoria, där självisktheten hos ena delen av mänskligheten varit en av orsakerna till en sedlig känslas uppvaknande hos den andra delen.

B. ***De svagas behandling.*** Ej blott genom kannibalism, utan även på många andra sätt visar sig under det djuriska skedet missaktningen för människolivet. Det finnes intet samhälleligt skydd för den svagare; dråp är en enskild angelägenhet; envar bärgar sitt liv blott i mån av sin förmåga att värja det — vadan också de gamla och sjuka, kvinnor och barn äro i de starkares våld.

Ett oupphörligt krigstillstånd råder; vilddjursbegäret att döda, att besegra sina medtävlare, att äta människokött underhåller detta tillstånd; ur detsamma födes den uppfattningen, att det är en ära att följas in i det andra livet av många slagna fiender. Våra nordiska fäders begrepp om Valhalls fröjder — där kämpen fortsatte livets strider — liknar alldeles det, som ännu fortlever hos öbon på Viti*, vilken sörjer, när han icke kan framträda för gudarna

* Med orätt kallas Viti-öarna (tillhörande Polynesien) för Fijiöarna.

följd av nog många »goda gärningar», d. v. s. dödade fiender! Helst slaktas fångarna under marter. Och även sedan människoätandet upphört, fortfar detta pinande som ett älsklingsnöje; ofta släppas fångarna lösa för att hetsas till döds, alldeles så som vildens europeiska broder roar sig med att hetsa sitt instängda villebråd i sina jaktparker!

Och är väl — i fråga om aktning för människolivet — monarken, som avskickar sina segertelegram efter en »lycklig» drabbning, väsentligt skild från indianen, som med stolthet förtäljer att han har 500 skalper av fiender, från vilka han befriat sitt folk?

Till den djuriska moralens krigsseder hör ock ett fullständigt nedgörande av fiendens gubbar, kvinnor och barn. Först småningom börjar man inskränka dessa allmänna blodbad, dels genom envigeskamp mellan några utvalda kämpar, dels genom att upprätta med religiös helgd omgivna skyddsplatser (asyler). Sålunda fick hos greken den flyende fienden skydd vid husets härd eller vid templets altare. En motsvarighet till denna sed har man funnit i våra dagar t. ex. hos vildarna på Sandwichsöarna.

Européens erövringsfärder till Amerika, hans nutida »civilisatoriska» expeditioner till Asien och Afrika och hans krig, sådana som senast det mellan Ryssland och Japan, visa oss icke någon synnerligen skarp gräns mellan den djuriska vildens och européens moral i fråga om aktningen för människolivet, när erövring och krig bragt hans likar i hans våld.

Under människans tidigaste utvecklingsskeden — då kampen för tillvaron är hård, tillgången på födoämnen knapp — blir den svage endast en börda för den starkare, som denne snarast möjligt söker befria sig från. I Nya Kaledonien blir den, som ej orkat äta på 3 dagar, vanligen ihjälslagen; de åldrige begravas levande, ofta utan att man förut gjort sig mödan att slå ihjäl dem. På

Sumatra åt en folkstam sina gamla föräldrar under den tid av året, när saltet var billigt och citronerna mogna. De gamla stego upp i ett träd, barnen skakade trädet under sången: »Frukten är mogen, tiden är inne»; de gamla stego ned, slaktades och åtos med salt och citron. På Viti var föräldramord för ej länge sedan rent av en religiös plikt. Enligt den religiösa föreställningen därstädes skulle man nämligen komma till det andra livet alldeles i samma tillstånd som man lämnat detta. Det var därför barnens uppgift att befordra sina föräldrar till evigheten, innan de blivit alltför orkeslösa. Familjen följde den gamle till graven, man tog ett hjärtligt avsked, strypte sedan åldringen samt begrov honom högtidligt. Vitibons pliktkänsla var i detta avseende lika befallande som européens är det i alldeles motsatt riktning. Buschmännen låta vilddjuren äta upp de gamle; andra folk åter lämna dem att svälta ihjäl; sådan var lapparnas och är stundom ännu eskimåernas sed.

Vad *vården om avkomman* angår, så är den djuriska människans moral i regeln djurens underlägsen. Men detta beror åter på människans överlägsna förmåga att beräkna villkoren för seger i kampen för tillvaron. För människan liksom för djuret är självbevarelsedriften och släktdriften de två starkaste drivkrafterna. Släktbevarelsedriftens andra beståndsdel, kärleken till avkomman, kan lätt råka i strid med självbevarelsedriften. Och då segrar denna senare oftare hos den om livskampens svårigheter mer medvetna människan än hos djuret. Under de tidigare skeden, om vilka vi nu tala, levde alla i umbäranden och faror. Vården om avkomman innebar under dessa förhållanden så mycken möda, att man kan förstå att egoismen i nödens stund segrade — ehuru ej utan strid, — och att barnen offrades för det egna jaget.

Ju lägre en folkstam står i utveckling, ju värnlösare den därför är i kampen för tillvaron, dess vanligare äro

barnamord. I Tasmanien mörda föräldrarna ofta de 3—4 första barnen, isynnerhet om de äro flickor; sker ej detta strax efter födseln, så utföres det i regel när krig utbryter. Att vildarna i häftighet slå ihjäl sina barn är också mycket vanligt. Sålunda såg en resande i Eldslandet en far krossa sitt barn mot klippan, emedan barnet stött omkull en äggkorg — ett kraftigare uttryck av samma råhet, som vid liknande tillfällen kommer européerna att med stryk överfalla sina barn.

Medan den moraliskt outvecklade människan *sällan* är i stånd att behärska sig, är vilden detta endast i de fall, där en *lång* erfarenhet om tygellöshetens följder gjort självbehärskning till hans »andra natur». Den primitiva människans andliga liv är en rad av enkla impulser, vilka sällan tyglas av yttre hänsyn eller hämmas av några inre motverkande rörelser; därför följer handlingen blixtsnabbt driftens ingivelse.

Att vildarna därjämte utan tvekan döda de *vanskapliga* barnen och att barnamord är eller varit *lagstadgat* på sådana öar i Stilla havet, där födoämnenas mängd varit begränsad — detta är sakförhållanden av vilka man skulle tycka sig berättigad att sluta till frånvaron av all föräldrakärlek hos vildarna. Men moderskärleken är så djupt rotad i naturen, att de tasmaniska kvinnorna, som berövas sina barn, skaffa sig ersättning genom att ägna sina ömma omsorger åt små hundar. Ej ens på Sandwichsöarna — där den kvinna, som försummade plikten att låt mörda sina barn, så snart hon fick fler än högst tre, drabbades av samhällets förakt och skymfligt uteslöts ur alla »aktningsvärda» samhällsmedlemmar sällskap — blev modersömheten utrotad. Från denna härledde sig t. ex. seden, att barnet skulle dödas genast efter födseln tim innan modern sett det; hade det andats blott en halv desme, fick det fortfarande leva. Och på dessa öar omhuldaoch de uppväxande barnen med stor ömhet av sina mödrar.

Barnamordens svårutrotlighet sammanhänger med den mycket naturliga uppfattningen, att barnen äro föräldrarnas egendom. Det är först mycket sent — och ännu ytterst otillräckligt — som samhället berett skydd för barnen mot föräldrarnas godtycke.

Fosterfördrivning hör också samman med den djuriska moralen. Hos många vilda folk bedrives den planmässigt och fortsättes långt efter det barnamorden börjat betraktas som omoraliska. Att såväl fosterfördrivning som barnamord ännu tillhöra kulturfolkens seder, ehuru de fördömas av deras moral, beror måhända därpå, att det ofödda eller nyfödda barnet av kvinnan uppfattas som endast en del av hennes egen kropp, vilken hon kan behandla efter behag. Blott småningom blir barnet för moderns känsla en självständig personlighet. De flesta barnamord hos kulturfolken, liksom hos vildarna, begås också inom första dygnet; ifrån det modern börjar vårda barnet, vaknar ömheten och besegrar alla andra känslor av blygsel, av oro för framtiden o. s. s. Att även bildade kvinnors moral ofta är djurisk i fråga om moderlighetens plikter, torde dessutom delvis bero av den falska anständighet, vilken hos kulturfolken vållar att den unga flickan ej uppfostras till insikt om sin plikt gentemot släktets liv. Först när kvinnorna från barndomen lära sig betrakta släktlivet i kunskapens fulla dager och med religiöst allvar, kunna hos dem de sedliga begrepp allsidigt utvecklas, som ha sin rot i uppfyllandet av naturens egna villkor, begrepp i vilka kvinnorna stundom ännu stå på sina urmödrars låga ståndpunkt.

I många avseenden, utom det nyssnämnda, finna vi i våra kultursamhällen kvarlevor av den djuriska moralen med avseende å betraktandet av människan väsentligen ur matnyttig synpunkt. Morden på fosterbarn och undantagshjon äro yttringar av den primitiva olusten att föda onyttiga personer. Många steg på den sedliga skalan tor-

de ej skilja den östersjöfiskare — som då han fann sin drunknade hustrus lik fullsatt av ålar, plockade bort dessa och lade ut liket för att få ny fångst — från australnegern, som styckar sitt levande barn för att få fiskbete.

C. *Förhållandet mellan könen.* Bland djuren, åtminstone ryggradsdjuren, äro honorna i regeln icke föremål för misshandling. Hos somliga fåglar kan man t. o. m. säga att frieriet, makens ömhet om makan under häckningstiden och den ena makens djupa sorg vid den andras död äro tecken till en kärlek av högre art. Äktenskaplig kärlek i högsta mening är en känsla, i vilken egoismen och altruismen nått full jämvikt, så att den egna lyckan endast kan vinnes i och genom beredandet av den andras lycka. Men av denna slags äktenskapliga kärlek finnes hos den djuriska människan intet spår; hon står tvärtom i detta fall långt under icke blott fåglarna utan många av däggdjuren. I Tasmanien, hos australnegrerna och flerstädes, är kvinnan ännu blott en svagare varelse, som mannen kan bruka och misshandla utan ringaste hänsyn. Överallt på den djuriska moralens ståndpunkt och under det skede, då fiske, jakt och krig äro mannens enda sysselsättningar, lägges allt annat arbete, även det tyngsta, på kvinnan. Hon bygger bostaden, samlar bränslet, bär alla bördor, ofta med dibarnet på ryggen, tillagar födan och mättar sig med de kvarlevor, mannen kastar åt henne. Ha fisket eller jakten slagit fel, får hon gräva upp rötter, dyka efter musslor, klättra efter frukter. De flesta kvinnor hos nutidens vilda folk vanställas av sår eller ärr efter männens misshandling. Gitter mannen ej själv aga hustrun, lämnar han henne i några kvinnors våld, vilka i hennes misshandlande finna den grymma njutning, som den förtryckta och outvecklade varelsen ofta känner av att låta andra lida vad man själv lidit, liksom de europeiska barn, som uppfostras med

stryk, vanligen äro de grymmaste mot andra, svagare barn och djur.

Nya Seelands »vigselformulär» består i dessa till mannen riktade ord: »Du är hennes herre: sälj henne, döda henne, ät henne, om du behagar.» I Indien och flerstädes var hustrun fordom pliktig att döda sig vid mannens död. Uppfattningen av kvinnan som en oren varelse har tagit sig uttryck i många vildars seder. Flerstädes får hon ej äta tillsammans med männen, ja ej ens koka sin mat vid samma eld. Efter barnsbörden måste hon genom mångahanda bruk renas. Och ännu är »kyrktagningen» en återstod av den djuriska moralens låga uppfattning av moderskapet.

Ehuru sederna växla mellan större och mindre grad av grymhet, kan man om nutidens vildar säga att kvinnan av dem uppfattas som *lastdjur, njutningsmedel* och slutligen *födoämne*, samt att denna uppfattning *är betecknande för den djuriska moralen.* Att flera av nutidens forskare anse den tidigaste familjen ha varit grundad på modersväldet (»matriarkatet»), icke på fadersväldet, ändrar icke det sakförhållandet, att kvinnorna hos forntidens vilda folk haft och hos nutidens i regeln ha en mycket låg ställning. Matriarkatet anses ha uppstått genom omöjligheten att veta vem som var den rätte fadern, då samma kvinna ägdes av flera män. Modern, som, utom livet, också gav barnet den första vården, blev då ansedd som dess rätta ägare: modern och hennes barn blevo således *familjens* första medlemmar. Så tillfälligt var — under detta skede — mannens förhållande till kvinnan, att hans förtryck av henne som den svagare ej mildrades av någon som helst ömhet.

Fadersväldet, trots all dess grymma makt över hustrurna och barnen, blev därför ett stort framsteg i moralisk utveckling. Ty mannens äganderätt till vissa kvinnor och barn medförde småningom hos honom en utveck-

ling av den beskyddande ömhetens känsla. Mannens ändrade uppfattning av kvinnan har framgått genom en så ytterst långsam — och ännu alldeles oavslutad — utveckling, att det är på goda skäl, man plägar bedöma ett samhälles odlingsgrad efter den ställning, kvinnan intar inom detsamma.

Blygsamhetskänslan liksom kärleken är av sen tillkomst. Även hos de djurslag, där ömheten mellan makarna är stor och där honan behandlas väl, finnes ej spår av blygsamhet; hos de primitiva människorna saknas den lika fullständigt. Varje drift tillfredsställes ögonblickligt, offentligt och utan aning om anständighet. I förhållandet mellan könen råder månggifte i ordets fulla bemärkelse. När mannen börjar kräva trohet av sina hustrur, så är det till en början endast ur *äganderättslig* synpunkt; han vill icke bli bestulen, men han lånar gärna ut hustrurna åt sina vänner eller andra män. En hottentott hyr ut sin hustru åt europén för en bit tobak, lika villigt som hans dotter säljer sig för en bomullsnäsduk.

Själva »äktenskapet» åvägabringas genom rov; mannen lurar på grannstammens kvinnor; finner han en, så störtar han sig över henne, dövar henne med ett klubbslag och släpar henne hem vid håret. Ju flera sålunda vunna hustrur, dess fler slavinnor har också mannen. Rovet uppgöres senare med hennes stam, så att hon blir rövarens lagliga egendom; även äktenskapen *inom* stammen motsvara det gamla nordiska uttrycket »brudköp»: kvinnan är en sak, vilken mannen tillhandlar sig av ägaren, som är fadern eller närmaste manliga frände*.

* I vår av Kristoffer stadfästa landslag hette det: »Bästa ting, som bonde i bo sino haver, det är laggifta hustru hans; vilken hona från bondanom stjäl, han är värste och störste tjuver. Därför eho som bondens hustru lockar från honom och löper med henne bort.... han skall dömas och upphängas över andra tjuvar. Vill ej bonde hustru sin liv unna, då föres också hon till tings och dömes kvick (= levande) i jord.»

Föreställningen att kvinnan av naturen skulle hava ett slags blygsamhetskänsla, ett visst begrepp om kyskhet, motbevisas fullständigt genom etnografien. Där samhällsseden godkänner det, överlämnar kvinnan sig från tidiga ungdomen åt hur många män som helst; där mannen ej kräver trohet, finnes hos hustrun ej ens begreppet därom; blodskam är flerstädes en naturlig sak, som ej uppväcker minsta fasa; att vid religiösa fester få offra sin jungfrulighet åt prästerna är en av ungmör eftersträvad ära. Urmänniskans ohejdade tillfredsställelse av de naturliga drifterna hindrar ej hos dem uppståendet av onaturliga laster. Långt ifrån att dessa bland vildarna utbredas genom européerna — och hos dessa senare uppstå genom en »onaturlig» kultur — finnas tvärtom sådana laster hos en del vilda folk, innan de haft ringaste beröring med européerna*.

Så länge ingen blygsamhetskänsla finnes, brukas inga *kläder*, annat än som skydd mot köld, i strid, o. s. v. eller som grannlåt. Kvinnan börjar hölja sig, när mannen börjar göra sin äganderätt till henne gällande och när han på henne straffar andra mäns tillgrepp av denna egendom. Genom *fruktan* alstras således hos kvinnan den första ansatsen till könslig återhållsamhet, liksom omsorgen att ej utsätta sig för andra mäns blickar och slutligen hustrulig trohet. Att *fruktan* är första drivkraften, framgår går bland annat av följande sakförhållande: hos samma, folk, där hustrurna *börjat* behärska sig, kan man ännu finna de *ogifta* kvinnorna alldeles tygellösa och medan de förra delvis hölja sig, gå de ogifta alldeles nakna. På Tahiti, där den könsliga friheten för ej länge sedan var utan gräns, fanns ej skymt av blygsamhet; på Nya Seeland däremot — varest männen döda sina hustrur, ifall de utan tillstånd ge sig åt andra män — behålla kvin-

* Å andra sidan vördades av högt stående folk seder, som nu kallas brott. Så t. ex. ansågo de gamla egypterna äktenskap mellan syskon, ja, mellan far och döttrar, som synnerligen sedliga.

norna t. o. m. under sömnen och under badet en lätt dräkt. Hos dessa Ny-Seeländska kvinnor, som ännu äro kannibaler, ha dock redan ömhets- och trohetskänslorna nått en ej ringa grad av utveckling, såsom de européer intyga, vilka haft hustrur till låns av infödingarna. Och även hos de Ny-Seeländske männen har en viss känsla af olust gent emot dylika »lån» börjat utveckla sig. En hövding motstod sålunda en europé, som ville låna hustrun mot att ge mannen en enkelbössa; men när européen slutligen bjöd honom en dubbelbössa, tog han bössan med ena handen och sköt med den andra hustrun mot främlingen.

Att blygsamhetskänslan, *sedan* den utvecklats, dock förblivit beroende av klimatiska och andra förhållanden och därigenom ytterst växlande, är en allmänt känd sak. Japanesiskan t. ex., som är mycket anständigare klädd än europeiskan, badar sig oklädd i en hel samling av män; den franska damen under förra århundradet lät den manlige kammartjänaren kläda sig från topp till tå, men kände förlägenhet om hon råkat att av ett sällskap bli sedd med naturlig hårfärg, utan puder; nutidens världsdamer tveka ej att på aftonen visa sig halvnakna i baldräkt, men blygas om en man på morgonen överraskar dem i en mycket mindre blottande nattdräkt. M. e. o. begreppet om kyskhet och blygsamhet beror ingenstädes av något annat än den *uppfattning* därom, som hos ens omgivning är gängse. I fråga om kyskheten hos kulturfolken kan t. ex. påpekas, att i Spanien, Skottland o. s. v., där barn utom äktenskapet *icke* anses som en skam, äro barnamord mycket sällsynta och omvänt.

Men själva kyskhetens och blygsamhetens *känsla* väckes först hos mödrarna genom fruktan, utvecklas sedan hos döttrarna och småningom bli kyskhet och blygsamhet naturliga känslor hos kvinnorna, som sedan inverka även på männens moral i dessa avseenden.

Slutsatsen av dessa iakttagelser rörande könsförhållandet blir: att den kyska kärleken — en allomfattande, hel och trofast känsla — är en frukt av utvecklingen. Den kan således ej på de lägre utvecklingsskedena finnas vare sig hos det ena eller andra könet. Men vildens djuriska drift är första länken i en kedja, vars sista länk är den stora, upphöjda och frigörande känsla, som drager andligt besläktade, högt utvecklade naturer till varandra. Ännu i dag torde dock förmågan att på detta sätt djupt älska endast finnas hos ett fåtal — som en företrädesrätt, rik på möjligheter av den största lycka och det största lidande. Detta fåtal skulle troligen ej nått denna förädling av den ursprungliga, råa driften, ifall icke våra förfäder, i sin starka egoism, med döden straffat sina kvinnor, när dessa glömde att de voro delar av sin »herres» lösegendom!

D. *Aktning för äganderätten.* Även aktningen för äganderätten är en förvärvad känsla. I våra av penningen behärskade samhällen, är allmänna moralen mycket sträng mot tjuvnad i de former, som hemfalla under lagen. Man kan göra sig skyldig till affärssvindel, till politisk eller annan korruption; man kan svika sin övertygelse för vinnings skull och ändå förbli hedrad som »samhällspelare», medan stackaren, som stulit av nöd, blir samhälleligt brännmärkt.

Ett begrepp, så djupt rotat som aktningen för äganderätten nu är i våra samhällen, måste ha börjat förvärvas mycket tidigt. I människosläktets barndom voro tvisterna om mitt och ditt helt visst de först och oftast förekommande, liksom nu för tiden i barnkamrarna.

Visserligen finnes i alla primitiva samhällen kommunism med avseende å stammens egendom. Men stammen värnar sina jaktmarker och fiskvatten mot *grann*stammen. Nödvändigheten att åt sig trygga villkoren för livsuppehälle skapar det första medvetandet om äganderätt. *Inom*

stammen torde äganderättskänslan först ha gjort sig gällande i önskan att för sig behålla de kvinnor, man fångat eller tillbytt sig; den nytta, hustrurna gjorde sin herre och man, väckte antagligen tidigt hos honom den moraliska åskådning, som en buschman uttryckte sålunda: »När man tar min hustru, gör man orätt; när jag tar en annans, gör jag rätt.» En åskådning, som i våra samhällen icke saknar anhägare — ehuru mindre öppenhjärtiga.

Äktenskapsbrottet straffas, som ovan påpekades, i sin egenskap av stöld; ofta dödar vilden sin brottsliga hustru eller avskär åtminstone — och uppäter ofta — hennes näsa. Känslan av äganderätt till hustru ocb barn följes sedan av äganderättskänslan till vapnen eller redskapen, som man tillverkat, husdjuren, som man tämt; slutligen — och under ett senare skede — till jorden, som man odlat; sist till betesmarken och skogen. Överallt ha i det äldsta samhället kvinnorna och all annan egendom varit samegendom och, då allt tillhörde alla, uppstodo vissa ömsesidighetsbegrepp, vissa gemensamhetsvanor, mot vilka aktningen för egendomen sedan haft svårt att kämpa sig fram. I ett kommunistiskt samfund är det varken brott att taga eller dygd att giva: gästfrihet, givmildhet äro där så självklara, att de icke anses som ädelmod; tacksamhet blir således även en i allmänhet okänd företeelse. Hos eskimåerna t. ex. dela alla den val någon av dem fångat; har man vapen eller kajaker, lånar man ut dem och låntagaren ersätter dem ej, ifall han förstör dem; långivaren har ju endast lånat av sitt överflöd; stjäla betyder blott att taga det *nödvändiga* från någon. Å andra sidan måste alla dela mödorna vid jakt och fiske. Vill någon undandraga sig dessa mödor, så kan han det och lever då för sig själv, men på sin egen risk; han får behålla sin fångst, men ej påräkna hjälp av de andra. Dessa, av gemensamhet i egendom och arbete präglade, seder äro ett övergångsskede från kommunism till »privategendom».

Bland öfolken i Stilla havet har man ock tillfälle att iakttaga olika övergångsformer; på somliga öar råder ännu ren kommunism; på andra finnes privategendom, men såsom en ganska ny inrättning. Så t. ex. kunde för ej länge sedan på Marquesas-öarna varje förbigående stiga in till en familj, deltaga i måltiden och gå utan att tacka — man hade ju endast brukat sin rätt!

Kommunismen var naturlig, så länge individen, illa väpnad i kampen för tillvaron, behövde sina likars hjälp för anskaffandet av föda och för skyddet av denna. De altruistiska känslor, som genom denna samegendom och ömsesidiga hjälp småningom utvecklades, måste ha varit starka. Ty de fortforo att verka, även sedan herdelivet och åkerbruket småningom medförde den för egoismens utveckling så gynsamma enskilda egendomen.

Med uppkomsten av enskild egendom — eller *säregendom* — blev tjuvnad ett brott och ärlighet en dygd. Därigenom att tjuvnad straffades med döden eller på andra grymma sätt, uppstod småningom en instinkt, som höll den hand tillbaka, vilken utsträckte sig för att stjäla från stamförvanter. Men själva ärlighetens *begrepp* växte ytterst långsamt, eftersom man länge ansåg det berömligt att stjäla från grannstammarna. Ja — ifall det sker efter en krigsförklaring — anse kulturfolken ännu sådana stölder hedrande!

E. ***Altruism och pliktkänsla***. Här ovan påpekades den altruism, som redan måste finnas i det kommunistiska samhället och utan vilken själva »samhället» vore omöjligt. Det, som sammanhåller medlemmarna i en flock mot en annan flock, måste vara en viss samkänsla, en viss sympati, en viss ömsesidighet i tjänster och en viss förmåga att samverka genom att ställa den enskilda driften under det allmänna gagnet. Men redan innan denna sammanslutning i flock äger rum, har altruismen börjat väckas hos föräldrarna i och genom deras vård om barnen. För-

äldraömheten, som är oumbärlig för släktets bevarande, är hos såväl djur som människor en ursprunglig känsla och fanns även där de alltför mångtaliga barnen åtos upp. Ur denna släktbevarelsedrift, som under vården om avkomman motverkar självbevarelsedriften, har — som förut yttrats — all förmåga av oegennyttig hängivenhet sitt första ursprung. Denna förmåga tages sedan i anspråk i och genom samlivet med stammen. Även det äktenskapliga samlivet verkar, trots all ursprunglig råhet, dock i någon mån i altruistisk riktning. Senare än altruismen hos föräldrarna, hos stammedlemmarna, hos makarna, utvecklar sig altruismen i barnens känsla för föräldrarna. Endast de handlingar, som genom smärtsamma eller angenäma följder inprägla sig i medvetandet, omdana, som vi sett, detta till varaktiga känslor. Men när barnen börja bli medvetna, när de kunna reda sig själva, lämnar den primitiva människan dem också åt sig själva. Könsförhållandets tygellöshet gör ett familjelif, enligt våra begrepp, för barnen okänt. De se modern misshandlas av fadern och följa snart hans föredöme. Ett utöver de späda åren fortsatt ömhetsförhållande från föräldrarnas sida gent emot barnen hör på denna odlingsgrad till undantagen. Därför bli även de motsvarande känslorna hos barnen länge outvecklade. Undantag finnas dock i detta som i andra avseenden.

Man *kan* finna drag av äkta altruism hos vildar, t. ex. se dem ädelmodigt blottställa sitt eget liv, visa en stor tillgivenhet och tacksamhet o. s. v. — allt drag, hvilka, såsom vi veta, man även kan finna hos de högre djuren. Men man kan icke lita på dessa känslor, isynnerhet ej hos vilden; de äro lika oberäkneliga som sällsynta. Frånvaron av vad vi kalla »humanitet» — mänsklighet — är just det utmärkande för den djuriska moralen.

Den starkes rätt är den enda rätten. Men ur detta den starkes egoistiska sätt att göra sin rätt gällande spira

hos de svagare de vanor, varifrån sedan vissa sedliga begrepp utveckla sig. Av fruktan framkallas en viss *självbehärskning*. Ur själva våldet uppstår en första dunkel aning om *rättvisa*. Ty självbevarelsedriftens impuls — att gälda slag med slag — gör slutligen *vedergällningens* begrepp till ett av de i naturen djupast rotade. Den starkares, på många sätt visade, förmåga att göra sin vilja gällande, skapar småningom hos de svagare böjelsen att frivilligt underordna sig hans vilja. Olydnaden är så farlig, att gagnet av *lydnaden* blir den instinkt, som inom vildens dunkla pliktmedvetande varder mest befallande. Och detta alldeles oberoende av *arten* hos de befallningar, som han har att efterkomma. Han tänker icke över det rätta eller orätta i saken själv; han lyder »blint». Moralens första bud blir således: *Lyd hövdingen i allt och alltid.*

Dess andra bud är: *Stjäl icke dina stamförvanters egendom* (till vilken hör deras kvinnor).

Dess tredje bud lyder: *Dräp icke, om du ej därav har ett gagn, som motsvarar den fara, du själv löper.*

Hur ytterst enkel och rå denna moral än må synas, så är den dock det frö, varur en högre moral utvecklat sig: den tvingar människan till en viss grad av underordnande under andras krav och är således en början till *altruism*. Men detta underordnande står i samband med människans erfarenheter av det för *henne själv* obehagliga eller angenäma; således framkallar det även en utveckling hos individen av den sunda *egoism*, som är lika oumbärlig för mänsklighetens utveckling som altruismen.

På detta sätt måste man tänka sig att *pliktkänslan* uppstått. Först av allt uppfattas — ehuru omedvetet — som individens »plikt» att undvika det för honom skadliga och göra det för honom gagnande. Men som detta val ofta bringar individen i sammanstötning med andra, lär sig individen småningom, att det för honom skadliga ofta är det även för andra skadliga, liksom det för honom gagnande ofta är det för an-

dra nyttiga. Denna på erfarenhet grundade pliktkänsla får ökad styrka genom de straff, som följa när individen icke lyder pliktkänslans maning.

Och emedan de individer, som på intet sätt låta böja sig under denna första enkla pliktkänsla, vanligen duka under, blir det genom ett slags omedvetet »urval» de mest bildbara, de som bäst tillgodogöra sig erfarenheten, vilka fortleva och fortplanta släktet samt hos nästa släktled inprägla sina pliktbegrepp.

Icke blott hos den primitiva människan, även hos kulturmänniskan är *begreppet* om plikten ofta mycket obestämt, på samma gång som själva *pliktkänslan* kan vara mycket stark. Hos kulturmänniskan finnas visserligen några till verklig instinkt blivna moralbegrepp. Det mycket betecknande uttrycket, att somliga ting för oss äro »fysiskt omöjliga», visar just att obenägenheten för dem blivit en del av vår natur. Så är t. ex. människoätandet omöjligt för de flesta kulturmänniskor, t. o. m. under hungersnöd; även mord, stöld och våldtäkt äro för många omöjliga.

Men det finnes andra arter av instinktiv motvilja, vilka alls icke stå i samband med verkliga moraliska pliktbud. De ha uppstått till följd av vissa fördomar, hvilka en gång varit ansedda som plikter, och vilkas överträdande haft straffpåföljder. Intet bevisar bättre att den moraliska känslan icke är medfödd utan förvärvad, icke framsprungen ur människans »natur» utan ur människans samkänsla, ur det begrepp om rätt och orätt, som hennes medmänniskor lärt henne. Som exempel kunna påpekas judens fasa för att äta svinkött, katolikens för att äta kött på fredagen, nordbons för hästkött* och den unge

* Jag har själv, som nyss vuxen, erfarit det medärvdas rent kroppsliga makt i detta avseende: efter att med god smak *ovetande* ha ätit hästkött, bleknade och kallsvettades jag, när jag senare upplystes om köttets beskaffenhet.

australnegerns rädsla för att äta den australiska strutsen (emu), en spis, som är strängt förbehållen åt de äldre. Det har hänt att unga australnegrer, vilka, osedda av alla förtärt ett stycke av en emu, sedan angivit sig själva, under de våldsammaste samvetskval och med visshet om strängt straff. Alla de nämnda, med religiös helgd omgivna förbuden ha slutligen blivit vanor, som, ärvda från släktled till släktled, verka med instinktens styrka såsom de mest befallande moraliska bud. Ty den för de högre djuren och människan kännetecknande ömtåligheten för likars omdöme medför självklart, att det moraliska begreppet i hög grad stärkes genom den hos omgivningen rådande föreställningen om en handlings art.

Utom de nyssnämnda exemplen på som fördömliga ansedda handlingar, vilka i och för sig själva icke ha det minsta med moralen att göra, kan man till belysning av nyssnämda påståenden knappt finna något bättre bevis än *blodshämnden.* Hos den primitiva människan — och långt framom hennes utvecklingsskede — är blodshämnden en så befallande plikt, att den, som försummat den, täres av de svåraste samvetskval, tills han fullgjort denna inom hans samhälle som helig ansedda handling. Men i *vårt* samhälle, där förlåtelsen anses som plikt, kan en medveten hämndlust bereda ett känsligt samvete lika djupa kval.

För den nyare moraliska uppfattningen åter blir såväl hämndlust som förlåtelse mer och mer främmande begrepp. Å ena sidan inser man allt klarare det nödvändiga sammanhanget mellan orsak och verkningar — en insikt, som ökar möjligheten av medlidande eller förlåtelse och lämnar allt mindre rum för hat och hämndkänslor. Å den andra sidan känner man, att ingen handlings *verkningar* kunna utplånas, att således försoning och förlåtelse, i ordens kristliga mening, icke äro annat än talesätt.

Även i våra samhällen är beroendet av omgifningens uppfattning så stort, att flertalet människor utan samvetskval begå omoraliska handlingar om de endast kunna åberopa sig på mängdens vanor. Samme man, som samvetsgrant återlämnar en hittad tioöring, ruinerar medvetet och utan betänkande sina medtäflare genom en lyckad affärskupp; samme man, som är alltför mycket gentleatt ens ge en knuff i en folkträngsel, nedskjuter utan betänkande sin vedersakare i en duell; samme man, som i hemlighet ödelägger många kvinnors liv, tillåter sig ej ett ohöviskt uttryck i ett sällskap av damer. Hos urmänniskan är, som vi sett, detta beroende av omgivningens uppfattning så stort, att moralens bud endast gälla omgivningen. Mot främlingen är allt tillåtet.

Moraliskt förbindande blir för vilden det, som hans stam under generationer lärt sig anse som nyttigt; sålunda fyller han föräldramordets plikt samvetsgrant och villigt; sålunda avstår han från de åt prästen och hövdingen förbehållna, som *tabu* ansedda födoämnena. En resande omtalar, att ett litet barn, som tagit några som *tabu* förklarade batater, dödades, stektes och uppåts; det senare ansågs som en mycket sedlig handling, men barnets tillgrepp som en mycket osedlig! *

Varje opartisk granskning av dessa sakförhållanden lägger i öppen dag att det icke finnes några en gång för alla givna, otvetydiga, medfödda sedlighetsbegrepp. Moralens början är att jämföra med den mer eller mindre lyckade dressyr, genom hvilken t. ex. fågelhunden erhåller vissa instinkter. Först driver honom denna dressyr till att apportera villebrådet utan att smaka det; slutligen

* *Tabu* kalla vildarna det avskilda eller undantagna, vilket de förklarat som heligt. Egendomligt är att med det ovan berättade jämföra t. ex. Karl XII:s yrkande av *dödsstraff* över en soldat, som i rusigt tillstånd anfört en psalmvers med djävulens namn i! Ett sådant lagligt mord ansågs *då* sedligt, men en svordom som ett urbota brott!

inger den honom t. o. m. motvilja för fågel. Ytterst beror såväl hundens som barnets och vildens uppfostran på nervcellernas ovan påpekade förmåga att mottaga intryck, att bevara och återupprepa dem. Ett bruk, hur vansinnigt som helst, men vars uraktlåtande varit följt av svåra straff och allmänt förakt — medan dess uppfyllande framkallat lovord — ett sådant bruk skall slutligen bli en inorganiserad instinkt. Samvetet skall anklaga oss för dess uraktlåtande men godkänna oss, då vi uppfylla detsamma.

Vägen är ofantligt långt från t. ex. den unge australnegerns samvetsro, sedan han smakat på den emu han själv nedlagt och till en kulturmänniskas själsstrider såsom t. ex. Shakespeare skildrar dem i Macbeths monolog, sedan han mördat sin sovande konung, som tillika var hans gäst:

Mig tycktes att en röst jag hörde ropa:
»Sov icke mer! Macbeth lönnmördar sömnen —
Den helga sömnen, den oskyldiga,
Som löser upp bekymrens hårda knutar;
Var levnadsdags välkomna död, det bad,
Som friskar upp en kropp av mödan krossad,
Den balsam, som åt själen så ger lisa,
Naturens egen ro
Och bästa rätten uppå livets bord
— — — — — — — — — — — — — — — —
— — — Vad fattas mig, att jag
Blir skrämd av minsta buller? — Vilka händer
Ha, de utriva mina ögon! Kunna
Den vida oceanens alla vågor
Avtvätta detta blod ifrån min hand?
Nej; denna hand lär förr med purpur färga
Omäteliga vattenrymders djup
Och grönt till rött förvandla.*

Men dock har detta Macbeths sammansatta lidande sitt första ursprung i ett naturbarns enkla samvetskval!

*Macbeth akt II, scen 2. C. A. Hagbergs översättning.

Ur det lilla ollonet uppväxer den väldiga, mångg renade eken. Den, som trampade ollonet under foten, medan han stirrade upp mot kronan för att lära känna trädets ursprung, skulle bete sig lika ovist, som de tänkare, vilka söka utgrunda moralens ursprung med hjälp av våra insikter i kulturfolkens högsta sedliga medvetande, men ej nedlåta sig att studera lagarna för moralens utveckling i djurens, barnens och de samtida vildarnas själsliv och utvecklingshistoria.

6. Vildens moral.

Ehuru utvecklingens lag nödvändiggör vissa likheter i huvuddragen av moralens, liksom i varje annan mänsklig egenskaps utvecklingshistoria, utesluter detta dock icke tillvaron av många olikheter. Klimatet, det härav betingade levnadssättet, andra naturinflytanden, grannfolks påtryckning, enstaka personligheters inverkan, religiösa och filosofiska begrepp o. s. v. bidraga var i sin mån till dessa olikheter. Det är endast när man överblickar mycket långa tidrymder, som de stora gemensamma dragen framträda och jämte dem då även det uppåtstigande, som vi kunna skönja i den moraliska utvecklingens historia. Ingenstädes finnes någon tvärbrant mellan de avsatser, vi på moralens område kunna urskilja: det vilda tillståndet höjer sig över det djuriska, det barbariska över det vilda och det industriella över det barbariska genom omärkliga övergångar, vilka förbinda varje skede med dess föregångare och dess efterföljare. Sålunda är t. ex. sagoperioden i varje folks historia, med dess många halvt djur-, halvt människoliknande gestalter, ett dunkelt minne av en sådan övergångstid från den djuriska till den vilda moralen. Här påpekades redan i början att våra brott-

målsannaler visa oss återfall till den djuriska ståndpunkten. Vi måste därför söka medelhöjden av ett visst samhälles sedlighet *mellan* den höjdpunkt, fåtalets moral bildar och den låga ståndpunkt, som flertalets visar. Och detta så mycket mer, som vi kunna vara vissa, att även hos de högt stående slumra i själens djup djurets och vildens instinkter; en slummer ur vilken de kanske en dag vakna, för att på ett förfärande och förödmjukande sätt påminna en kulturmänniska om hennes låga ursprung.

Genom att inskränka vår undersökning till de huvuddrag av den djuriska moralen, vilka vi förut skärskådat, erhålla vi den bästa översikt av, huru denna djuriska moral småningom höjde sig till *vildens* ståndpunkt.

A. ***Människolivets värde.*** När människoätandet börjar bli undantag, när det ställes i samband med gudstjänsten, med rättvisans skipande och slutligen alldeles upphör, då kan man anse att övergången ägt rum från det djuriska till det vilda tillståndet. Detta kännetecknas genom det stora framsteget: att krigsfången göres till slav i stället för att uppätas. Liksom så många andra sedliga framsteg har detta emellertid icke sin rot i altruism, i tanke på fångens bästa, utan i egoism, i tanke på ägarens bästa. Med en högre förståndsutveckling följde nämligen instinkten, att man på detta sätt har mer gagn av fångarna, liksom man av samma skäl lärde att som husdjur bruka vissa, under jakten fångade, vilda djur.

Men som varje förhållande mellan människor innebär en möjlighet till altruismens utveckling, så fanns också denna möjlighet i slaveriet, hur egoistiskt än detta i början var och huru mycket elände denna inrättning än kom att medföra. Sålunda uppstår t. ex. en bestämd skillnad till förmån för den hemfödde slaven mot den i krig tagne; den förre anses snart på visst sätt tillhöra familjen; han skyddas till en början av seden, längre fram av lagen.

Genom slaveriet blir det förut så enkla samhället mer och mer sammansatt. Det skiljer sig i en över- och en underklass; till den förra höra krigaren och prästen; de övriga — nämligen slavarna — uträtta det vardagliga arbetet. Den ökade arbetskraften möjliggör mer odling av fälten och skötseln av större hjordar; med den ökade egendomen uppstå flera äganderättstvister; dessa medföra ett ökat behov av skiljedom. Och så blir hövdingen ej blott anförare i krig utan även domare i fred. Steg för steg leder denna utveckling in i de stora monarkiernas skede, som tillika är den barbariska moralens.

Vildens moral med avseende å slaven får självklart följande tanke till utgångspunkt: »Jag kunde ätit denne fånge; jag fann det nyttigare att låta bli; jag har nu emellertid full rätt, att bruka honom som jag finner för gott.» Behöves slaven i kriget, användes han där; annars är han arbetare; ofta säljes han.

Liksom vinstbegäret mångenstädes utrotat barnamorden, har det ofta visat sig kunna utrota även lusten efter människokött: såväl avkomman som krigsfångarna ha då använts till bytesmedel i stället för födoämne.

Själva sakförhållandet, att man vande sig skona krigsfångarnas liv, blev emellertid av vikt för moralens utveckling. Ty tanken på framtiden vart ett starkare motiv än ögonblickets njutning. Och härigenom ökades självbehärskningen.

Det var emellertid ej blott krigsfångarna, som blevo slavar. Också de för brott dömda och de meddellösa hemföllo till de burgna som slavar. Hos kaffrerna är t. ex. ännu i dag ordet *fattig* liktydigt med *slav* och de rika äga samfällt de fattiga, vilka brukas som jakthundar, lastdjur o. s. v. Dessa fattiga röja intet medvetande om att de behandlas tyranniskt; de anse det lika naturligt att deras tyranner misshandla dem, som att lejonet äter människan. Det är framför allt i Afrika vi kunna studera

slaveriet, sådant som detta var under hela mänsklighetens tidigare skeden. Slaven är där ännu alldeles rättslös; han är ett gångbart mynt och ägandet av många slavar tillförsäkrar den afrikanske vilden liknande företräden som räntor tillförsäkra europén.

Ehuru slaveriet var ett framsteg i moral framför människoätandet, medförde det dock nya, för såväl slavens som ägarens moraliska utveckling skadliga förhållanden. Slavägaren blir lat och förtryckande i högre grad än medlemmen i den anarkiska flocken har tillfälle att vara det. Där lever man i ständig fruktan, i oupphörligt försvarstillstånd; det ömsesidiga behovet av varandra hindrar att ett alltför stort våld övas av de starkare; hos alla alstras en viss självkänsla på samma gång som en viss samkänsla. Genom slaveriet förlorar slaven självkänslan och husbonden samkänslan. Men den, som saknar självkänslan, har heller ingen känsla av sedlig förpliktelse. När man förebrår en afrikansk slav en nedrighet kan man erhålla svaret: »Jag är ju slav.» Rättslöshet medför i själva verket inom alla förhållanden den uppfattningen, att man icke heller äger några plikter. Vilket inflytande detta skall öva på moralen kan man fatta, då man besinnar, att i Afrika omkring $^3/_4$ av den manliga samt hela den kvinnliga befolkningen intager slavställning. Det finnes sålunda en hel zon, som med fog kan kallas den servila, en där slavägare och slavar ömsesidigt förstöra varandra, de förra genom att tillåta sig allt, de senare genom att fördraga allt. Slaveriet har härskat nästan överallt under ett visst skede av utvecklingen. Grekens liksom nordbons fornsagor visa oss trälen likställd med husdjuret. Och ehuru arten av behandling varit mycket olika, så måste dock möjligheten att på försvarslösa varelser kunna tillfredsställa sina nycker överallt ha givit näring åt egoismen. Sålunda har den moraliska förädlingen både gynnats och motverkats genom

slaveriet, ty detta har såväl ökat som minskat det välde man utövat över sina, för andra eller en själv skadliga, böjelser. Alla i flock levande djur äro de lättast tämda och människan ägde genom sin sällskaplighet — detta grundvillkor för all högre odling — alla förutsättningar att kunna förslavas. När hos de primitiva människorna, där ingen annan »klasskillnad» fanns än mellan starka och svaga, lydnaden blivit inkarnerad, då härskade som sagt denna instinkt blint, ty den motvägdes ännu icke av andra moraliska egenskaper. Därtill kom uppfattningen av hövdingen som ett slags gudaväsen. Så som vildens slav böjde sig för honom, så böjde vilden sig i sin ordning för sin herre; ja, det är t. o. m. troligt, att människan av hunden lärt sig krypande vanor — liksom hon på många språk betecknar sin underdånighet med att kalla sig sin »herres hund»! Det finnes under detta skede ingen gräns för de vördnadsbetygelser man visar eller de kränkningar man tål. Att släpa sig fram på magen, beströ sitt huvud med jord, att fylla sin mun därmed, äro vildars hälsningssätt inför hövdingen; att se denne rätt i ansiktet, vidröra någon hans tillhörighet eller trampa på hans skugga, är flerstädes belagt med dödsstraff. Liv, hustru, egendom — allt står i hövdingens hand, och i Afrika roa sig »kungarna» med att genom täta och alldeles utan orsak företagna avrättningar visa denna sin envåldsmakt. Undersåtarna hembjuda hövdingen sina huvuden, sin egendom, sina hustrur eller döttrar; inom sitt eget hus kräver han samma obetingade vördnad. En resande såg t. ex. en kunglig gemål avlivas, emedan hon haft den oerhörda fräckheten att — bjuda sin gemål en nyplockad frukt! Denna servilism — som i Europa ännu i viss mån fortlever i hovetiketten, i tjänstemanna- och militärdisciplinen, sällskapsceremonierna o. s. v, — har lika dåliga följder för härskaren som för hans undersåtar. Smickret, som aldrig är oskadligt,

blir moraliskt härjande i outvecklade sinnen; tillbedjan skapar den uppfattningen hos den tillbedde, att han är gudomlig, en uppfattning, vari han stärkes genom att hans godtycke och övermod aldrig möta något motstånd. Härskaren inbillar sig vara helig och oansvarig och denna uppfattning blir också undersåtarnas. Ju mer de fördraga, dess mer blir underkastelsen för dem en religiös plikt; man avhandlar ej en guds, en allsvåldig konungs nycker, man vördar och lyder dem blint och offrar sig lika blint för dessa nycker.

De religiösa föreställningarna under den vilda moralens skede innebära ej tron på en andlig odödlighet, men däremot på ett fortlevande efter döden, i ett liv likt det jordiska. Och ju mäktigare en person varit, dess naturligare finner man hans fortlevande, dess lättare tror man på hans makt att också efter döden utöva sitt välde. Man offrade således vid hans begravning åt honom allt, som han i livet skattat högst: mat, vapen, kvinnor, slavar; man hoppades att han sålunda skulle varda de levande bevågen.

I samhället förblevo fruktan och våld fortfarande moralens grund. Ja, de moraliska frön, som självbevarelsen och samverkan under tidigare skeden utvecklat, kvävdes lätt genom ett tillstånd, där ingen rättvisa kunde finnas, där härskarens godtycke var enda lagen, den blinda lydnaden högsta dygden. I människornas själsliv lämnar en sådan underkastelseperiod djupa spår. Den lågsinnade benägenheten att böja sig inför makten och framgången grundlägges genom denna undergivenhet och inskärpes ytterligare genom de religiösa vanorna. I sin ordning präglas nämligen även gudsbegreppet av servilism: gudarna bli, enligt människornas uppfattning, tyranniska härskare, dem man lär sig nalkas på samma sätt som man närmar sig sina jordiska tyranner.

De under detta skede inplantade, servila instinkterna

fortleva inom de flesta nutidsmänniskor, driva dem till lågheter, beröva dem deras handlingsfrihet och komma dem att tåla översitteri eller att själva öva det. Slavblodet kan endast långsamt omsättas i den fria människans ådror. Om vi än ge oss själva frisinnade lagar, fria människor kunna vi ej strax genom dem skapa. De flesstas karaktärer lida ännu av slavarvet från våra jordkrypande förfäder. Och innan uppfostran och samhällsvanor upphöra att inprägla den blinda underkastelsen som barnets och medborgarens främsta dygd, kunna vi icke vänta att få se verkligt frigjorda människor.

B. ***De svagas behandling***. I detta avseende skiljer sig vildens moral föga från den djuriska moralen, utom så till vida som upphörandet av människoätande medför en ökad aktning även för de svagares liv. Husfadern har emellertid ännu i regeln oinskränkt rätt över hustruns och barnens liksom slavens liv; härskaren har det över allas. Inom hans räckhåll finnes, som vi sett, icke rum för rättvisa; svagheten äger där intet skydd mot styrkan.

Dock börjar under detta skede rättvisans begrepp utveckla sig ur den självbevarelseinstinkt, som gör att man sätter sig till motvärn, om man av sina *jämlikar* förfördelas. Man vill ha vedergällning för den orätt man lider; ur detta vedergällningens begrepp utvecklas rättvisans. Man gav den enskilde rätt, när han kunde taga sig rätt, när han kraftigt hämnade ett våld mot sin person eller sin egendom. Nävrätten var den första yttringen av rättskänslan: »öga för öga, tand för tand» blev denna känslas enkla, hårda uttryck; ingen hänsyn togs till bevekelsegrunder eller förmildrande omständigheter. När seden tillräckligt länge ansett självhämnden som en rätt, blir den småningom också fattad som plikt: blodshämnden blir en helig handling och det dröjer mycket länge innan

böterna komma i självhämndens ställe. Vid den tidpunkten värdesättas liv och lemmar; en »taxa» finnes för de böter, som det värdefullare livet, den oumbärligare lemmen betingar. Böternas art växlar. Hos avghanerna t. ex. ger man 12 ungmör i bot för ett människoliv; 6 för en fördärvad hand; 3 för en utslagen tand. Sålunda uppstod ett slags lagens hägn för de svagare inom ens eget samhälle. Men *främlingen* är fortfarande rättslös; han kan saklöst skadas till liv och egendom.

Redan den personliga styrkan och djärvheten hade skapat en viss skillnad i rikedom; antalet slavar, som man kunde skaffa sig, ökade ytterligare denna skillnad; böterna gjorde den ännu större. Vinningslystnaden sade nämligen, att det var klokare att offra den ofruktbara hämnden för ett varaktigare gott. Så började böterna träda i blodshämndens ställe. Sålunda ännu ett fall, där egoismen verkat som tygel på lidelseutbrotten, då man visste, att dessa skulle medföra en säker, kännbar förlust.

Nävrätten fostrade visserligen begreppet att straff äro rättvisa. Men den verkligt upphöjda rättvisan kunde först framträda under ett senare skede, när den enskilde lämnade sin vedergällningsrätt i den allmänna rättvisans händer.

Den upphöjda, för alla lika rättvisa, som de bästa människor eftersträva, som de älska så djupt, att de kunna dö för den — denna rättskänsla är i dem danad av alla de otaliga orättvisor, deras förfäder utstått och av den hos dem sålunda utvecklade hämndkänslan, som småningom förädlats till rättsinne.

C. ***Förhållandet mellan könen*** och D. ***Aktningen för äganderätten*** göra visserligen några framsteg under det vilda tillståndet, men i allt väsentligt förblir den moraliska uppfattningen densamma som under det föregående skedet. I ett fall sker dock ett betydande

framsteg: vissa släktskapsgrader börja anses som gräns för friheten i förhållandet mellan könen.

E. *Altruism och pliktkänsla.* *Moderskärleken*, som hos vildarna ofta kan yttra sig på ett innerligt sätt, *krigarens hjältemod* i kampen mot sin stams fiender, dessa äro de högsta uttryck av altruism och pliktkänsla, som man i allmänhet finner hos vildarna. Dock kunna även andra pliktbegrepp någon gång framträda. Så t. ex. i Afrika, där lögnen, servilismens vanliga följeslagare, är regel, finnas dock stammar, som i intet annat äro sina grannar överlägsna än just genom en stark sanningskärlek, en lika egendomlig företeelse som de människoätande nyseeländarnas aktning för och vård om de gamla.

Undantagen måste emellertid — av huru stor betydelse de än äro för en allsidig bild av moralens ursprung och utveckling — lämnas å sido vid denna kortfattade framställning av huvuddragen i den moraliska utvecklingen. Och vi finna då, att vildens pliktbud äro tämligen lika den djuriska moralens:

Du skall i allt och alltid lyda din herre.

Du skall ej stjäla dina stamförvanters egendom, deras hustrur däri inbegripna.

Du skall dräpa med urskiljning och icke anfalla någon, som är mäktigare än du själv. Du skall vara tapper och grym i kriget.

Du skall värna din stam, utrota dess fiender; älska din bygd; hata dess fiender.

Dessa båda sista, ur såväl egoismen som altruismen framsprungna, pliktbegrepp äro emellertid det nya i vildens moraliska utveckling. Mod och uthållighet, sammanhållning, offervillighet, självbehärskning — korteligen alla de egenskaper, vilka skola försäkra det folk, som äger dem, seger i kampen för tillvaron, de finnas som frön i dessa begrepp. Men jämte de nämnda moraliska egen

skaperna utvecklas hatet, fosterlandskärlekens avigsida, hatet till fiendens folk och land. Och dessa känslor, patriotism och hat, inkarneras *samtidigt* i människonaturen och så djupt, att vi endast ytterst långsamt börjat särhålla de båda känslorna.

Varje omdaning av en dylik, till instinkt vorden, moralisk känsla äger rum både så, att instinkten *renas* och så, att den *vissnar* i brist på näring eller bruk; så, att *nya motverkande inflytelser uppstå* och så, att *samhällsförhållandena* omdanas, varigenom nya behov framkalla nya slag av känslor. Alla dessa arter av inflytelser samverka sålunda i våra dagar i och för utrotandet av krigskärleken, en gång oskiljaktig från patriotismen, liksom för omdanandet av den *ensidiga* fosterlandskärleken till en alla folk omfattande människokärlek.

I vildens moralbud, väsentligen förestavade av egoism, finna vi dock redan så pass mycken altruism och — vid deras iakttagande — så pass stor pliktkänsla som nödvändigt krävas för mänsklig sammanlevnad, även i ett så enkelt, osammanhängande och obestämt samhälle som det vilda.

---

7. Den barbariska moralen.

I det barbariska samhället har utvecklingen fortgått från de enkla till de mer sammansatta tillstånden. Skilda samhällsklasser finnas; en ganska långt driven arbetsfördelning; noggrant affattade lagar, som bestämma rättsförhållandet mellan klasserna; en styrelse, som skipar lagarna och en religion, vars präster ge gudomlig helgd så väl åt lagarna som åt andra moraliska budord. Dessa barbariska samhällen — ofta despotiskt d. v. s. envåldigt styrda monarkier — ha ägt stora civilisatoriska uppgifter,

i moraliskt lika väl som i materiellt och intellektuellt avseende. Världshistorien visar oss sådana samhällen, t. ex. det gamla Egypten, de assyriska, babyloniska och judiska rikena, perserriket, de amerikanska rikena vid européernas erövring, de grekiska staterna, det romerska riket. Ty huru högt stående alla dessa stater än varit i andra avseenden, ur den *moraliska* utvecklingens synpunkt kunna de med fog kallas barbariska.

Den despotiska konungamakten har, med avseende å moralens utveckling, haft uppgiften att stärka de styrdas gemensamhets- och vördnadskänsla, att genom ytterlig stränghet tvinga till laglydnad; att sålunda djupt inprägla vissa sedebud, som visserligen redan blivit medvetna, men icke kunnat bli verkligt inorganiserade förr än under den despotiska samhällsmaktens jämna tryck, genom skräcken för dess ofelbart återkommande, grymma straff. Den enskilde förlorar självhämndens rätt; de motspänstiga utrotas; ett urval av de mer samhällsdugliga äger sålunda rum. Dessa sätta sig så mycket mindre upp mot regentens bud som prästen lär dem att dessa bud äro gudomliga: »altaret och tronen» hjälpa varandra vid vildarnas fostran, men denna sker genom att förtrycka dem. Under en viss tid var, som sagt, detta tunga ok gagnande för att inköra människodjuren. Men sedan förlamade det deras utveckling. Hunden, barnet och folket, som tuktas för länge, bli fega och lågsinnade; förtryck förnedrar den mänskliga personligheten. Individualiteterna försvinna, när man formar dem efter en enda prägel; de bli böjliga i en viss, åt dem anvisad riktning, men på samma gång dödas förmågan av initiativ, lusten att upptäcka, att nydana, att skapa.

Som utrymmet icke medger att bevisen på den barbariska moralens lagar hämtas från alla håll, väljas de här företrädesvis från de folk, som övat det största inflytandet på den nuvarande europeiska odlingen, ja, som ännu i dag bevara en stor del av detta inflytande.

Genom några få exempel skall nu visas vad som hos judarna, grekerna, romarna och germanerna var den barbariska moralens begrepp om människolivets värde, de svagas behandling, förhållandet mellan könen, aktning för äganderätten, samt om altruism och pliktkänsla i allmänhet.

A. *Judarnas moral.* I judarnas budord: »du skall icke dräpa, icke göra hor, icke stjäla, icke bära falskt vittnesbörd» finnes intet, som skiljer deras från andra barbariska folks moral, ja, några av dessa bud finner man redan i vildens morallag. Ej ens föräldravördnadens bud är för juden eget, men väl den därvid fästa *lönen.* Endast *ett* nytt bud, med *mänsklig* innebörd, det om vilodagens helighållande, är det tillägg, genom vilket judens »Tio Guds bud» utmärka sig framför andra folks på samma odlingsgrad. Ty vad buden innebära om förhållandet till Gud hör icke till moralens utan gudsbegreppets område.

Judens moral — som andra barbarers — gäller emellertid endast judar. I Javehs, nationalgudens namn, befalles och sker nedslaktning av besegrade fiender[1], av deras kvinnor och barn[2]; lönnmord på fiender — sådana; som Jaels[3] och Judiths — förhärligas. Barnamord förekommo; den förstföddes offrande var en religiös plikt[4]; sägnen om Abrahams offrande av Isak[5] antyder — som förut påpekats — en begynnande ändring i detta bruk, som småningom alldeles upphörde: den förstfödde friköptes sedan genom en gåva till templet. Även berättelsen om Jeftas offer av sin dotter[6] visar ej blott, att människooffer voro i bruk hos judarna, utan ock hur länge fadern hade makt över barnens liv. Lagen gav honom rätt att att stena den olydige sonen[7]. Sin dotter kunde han sälja som slav[8].

[1] 5 Mose bok 7: 2; 5 M. 20: 12.—18 (och flerstädes). [2] 1 Sam. 15: 3. [3] Dom. 4: 21. [4] 2 M 13: 2; 22: 29. 3 M. 27: 28, 29. [5] 1 M. 22. [6] Dom. 11. [7] 5 M. 11: 18 –21. [8] 2 M. 21: 7—11.

Månggifte är i judens moral berättigat för mannen[1], men den äktenskapsbrytande hustrun stenas[2]; hustrun kan även av de obetydligaste skäl förskjutas. Onaturliga laster övades men straffades strängt[3], som inom de flesta andra barbariska samhällen. Grymma straff, såsom stening, brännande å bål o. s. v. hörde till rättsbruken. Slaven kunde saklöst piskas ihjäl, blott han icke dog under slagen, utan under en dag överlevde misshanlingen[4]. Vedergällningsrätten tillämpades med yttersta stränghet: »Du skall ingen skonsamhet bevisa; liv för liv, öga för öga, tand för tand, hand för hand, fot för fot», så lyder lagen[5].

I flera fall höjer sig dock den hebräiska lagen till en större mänsklighet. Mot stöld är den ej så sträng som många andra barbariska lagar; man fick t. ex. i vissa fall återgälda det stulna fyrfalt eller femfalt[6]; kan man det ej, blev man målsägarens slav. Även under sina monarkers styrelse bibehöllo judarna den självkänsla och jämlikhetsanda, vilka visa sig i flera mänskliga budord, särskilt till de svagares skydd. Slaven kunde bli fri på 7:e året[7]; då fick jorden vila och de fattige samla dess självsådda skördar. Främlingen, den faderlöse och änkan stodo under Javehs hägn[8]; arbetarens lön skulle betalas före solnedgången[9]; gäldenären fick ej berövas vad han nödvändigt behövde[10]; all ränta var förbjuden[11]; den fattige fick plocka ax på åkern[12] och även mot den vanföre och den ej lagskyddade främlingen anbefalldes barmhärtighet[13] liksom även mot djuren. Den hos andra barbariska folk vanliga samfällda ansvarigheten fanns icke hos judarna: var och en måste svara för sig själv; den enes missgärning hemsöktes icke på den andre[14].

Människolivet skyddas mer än egendomen och al-

[1] M. 21 (och flerstädes). [2] 5 M. 18: 20. [3] 2 M. 21: 20—21. [4] 5 M. 19: 21. [5] 2 M. 22: 1. [6] 2 M. 22: 1. [7] 2 M. 21: 2. [8] 2 M. 22: 21—23. [9] 3. M. 19: 13. [10] 2 M. 22: 26. [11] 2 M. 22: 25. [12] 3 M. 19: 9—10. [13] 2 M. 23: 9; 3 M. 19: 33. [14] 5 Mose bok 24: 16.

truismens stora budord: att älska sin nästa som sig själv är uttalat i judarnas[1] liksom i andra asiatiska folks morallagar*. »Nästan» var emellertid för juden ännu blott — juden. Och ehuru glimtar av en högre uppfattning i detta fall redan gjorde sig gällande hos profeterna, så var det först Jesus som i detta hänssende vidgade den judiska uppfattningen till allomfattande människokärlek. Det är således — som vi vid jämförelse med andra barbariska folks sedelära otvetydigt finna — icke genom sin morals höghet, som juden stod framför andra folk. Men hans sedliga överlägsehet bestod i hans föreställning, att hans nation var Javehs utvalda folk och att den jordiska lyckan eller olyckan var på det nogaste förbunden med lydnaden för de av Javeh givna buden. Sålunda blev judens moral för honom starkt befallande; hans pliktkänsla fick en så allvarlig fostran, hans samvete blev så känsligt, att just ur hans folk, förberedd av de stora profeternas uppfostrande arbete, en ännu högre moralisk utveckling, den kristna, kunde framträda. Men redan profeterna hade ivrat mot det formväsen, hyckleri och andliga högmod, som, jämte mycket gott, hade framkallats genom judarnas stränga laglydnad och deras känsla av undantagsfolk. Jesus — som förkunnade personlighetens, frihetens och människokärlekens tankar såsom sedlighetens högsta bud — stod så högt över även *sitt* folks högsta religiösa och moraliska begrepp, att han fick det öde, som utvecklingshistorien visar oss vara det vanliga för stora nydanare: att duka under för sin samtid.

B. ***Grekernas och romarnas moral.*** I grekernas fornsägner finna vi många spår av den vilda moralen:

[1] 3 M. 19: 18.

* Sålunda säger Konfutse: »Hvad du ej vill att en annan skall göra dig, det skall du ej göra honom»; och Buddha yttrar: »Låtom oss leva lyckliga, icke hatande dem, som hata oss».

människooffer, kvinnorov, månggifte, oiskränkt fadersmyndighet, barnamord. Småningom inträder en moralisk utveckling; människooffer upphöra; blodskam anses brottslig; könslig återhållsamhet kräves av hustrurna; i Sparta är det staten, icke fadern, som bestämmer om barnen skola utsättas eller icke.

Men även sedan vi hunnit till Greklands och Roms blomstringstider, visar moralen barbariets drag. Kvinnorna i Grekland leva skilda från männens sällskap; blott i Sparta röra de sig mera fritt; mannens sidohustrur godkännas av seden och begreppet äktenskapsbrott finnes länge till blott för hustrun. Steg för steg bättrades emellertid lagarna till kvinnans förmån. Och ehuru sederna icke höjdes i samma mån, äro dock lagarna ett viktigt bevis på höjda moraliska begrepp, om de än icke i livet bli med allvar förverkligade.

I Greklands äldre tid hörde, som mångenstädes, prostitutionen till tempeltjänsten; onaturliga laster förekommo redan på Solons dagar. Den uppfattningen att först förfallets tid visar dessa och liknande skuggor är ej riktig. Föräldramyndigheten inskränkes men barnutsättningen och fosterfördrivningen däremot bli egentligen först med allvar beivrade, sedan kristendomen börjat öva sitt inflytande.

Skärskåda vi slaveriet, finna vi visserligen i Aten mer mänsklighet vid slavens behandling än i Sparta och Rom, men å andra sidan försvara Atens främste tänkare, en Plato, en Aristoteles, slaveriet med alldeles samma dåliga skäl, dem vissa tänkare i våra dagar använda mot underklassens krav på mänskliga och medborgerliga rättigheter. Själva det sakförhållandet, *att* ett försvar för slaveriet behövdes, visar emellertid att den moraliska utveckligen inom vissa samveten hunnit så långt, att slaveriets berättigande börjat betvivlas. I Rom dödades ofta en slav lika lättvindigt som vi döda en fluga: för att roa sina

gäster, mata fiskarna i sin parkdam o. s. v. avlivade vissa romare sina slavar, ofta under gräsliga marter. Men här som överallt inträdde tidigt en väsentlig skillnad mellan hemfödda och övriga slavar. Steg för steg visar den romerska lagstiftningen till slavarnas förmån den höjning av mänsklighetskänslan, som man med orätt uteslutande tillskrivit kristendomens inverkan. Så var det t. ex. Neros lärare, Seneca, vilken av sin lärjunge utverkade en av de första lagarna till slavarnas skydd. Seneca var en stoisk filosof och det är i allmänhet just den stoiska vishetslärans ädla mänsklighet, som präglar de goda lagarna under romerska kejsardömets tid.

Den grekiska och romerska patriotismen — som i dessa tider var medborgarnas högsta dygd — innebar samma hat till främlingen och grymhet i krigföringen som vildens visar. På denna punkt är moralens utveckling ytterst långsam. Fångarna göras till slavar, de nådesökande stötas ned; de döda kämparnas begravning firas med deras fångna fienders offrande. Ur seden att med dylika offer och kämpaspel hedra den döde utvecklas småningom de blodiga cirkusspel, som i Rom förvilda sederna. Dessa spel godkändes även sedan den moraliska utvecklingen hos de högt stående andarna nått en ovanlig grad av ädelhet och förfining — ett exempel på, huru det gängse bruket mäktar fördröja ett moralbegrepps utveckling.

Aktningen för människolivet var under det barbariska skedet ringa hos greken som romaren. Först småningom anses dråp som brott; blodshämnden råder länge; den utbytes också här mot böter; vedergällningsrätten överlämnas småningom av den enskilde åt samhället. Stöld straffas strängt och i allmänhet äro alla straff grymma. En stor förbättring inträder dock småningom häri.

Vördnad för ålderdomen, aktning för arbetet, gästfrihet, måttlighet och plikttrohet höra till de dygder, som här och var framträda i antikens moral. Barmhärtigheten främjades genom tron, att »tiggaren och den fattige komma

från Zevs». Medlidandet hade en särskild gudom, och edens helgd vårdades av evmeniderna*, vilka även oblidkeligt förföljde den, som kränkt den gängse moralens bud. Många handlingar av barmhärtighet liksom av storsinthet, av ädelmod, offervillighet och samvetsömhet gömmas i grekernas och romarnas historia och i deras vitterhet; hela skatter av moraliskt höga och djupa tankar kunna hämtas ur de grekiska och romerska liksom ur de asiatiska vishetslärarnas skrifter. Vi kunna därav se, att människonaturen hunnit långt, redan innan den kom under kristendomens inflytande: mången hedning — liksom jude — hade flere århundraden före Kristus klart insett slaveriets orättfärdighet, nationalhatets trångsinne, personlighetens värde, människokärlekens plikt, självbehärskningens höghet och lyckan av att arbeta på sin egen moraliska förädling.

C. *De germaniska folkens moral*. Den barbariska moralens grunddrag återfinna vi även hos våra förfäder germanerna: faderns fullständiga myndighet över familjens medlemmar, människooffer, barnutsättning, blodshämnd. Äktenskapet ingås som en »handel» och bredvid den laggifta hustrun finnas sidohustrur; mannen kan med lätthet förskjuta hustrun och, i fall av äktenskapsbrott, själv utföra det därför bestämda dödsstraffet. Dock var seden bättre än lagen och i andra fall funnos lagar till kvinnans skydd. Dråp aktas som ett mycket ringare brott än stöld, vilken straffas mycket strängt. Egendomsförhållandet liknar, då germanerna först framträda, de amerikanska rödskinnens i Amerika eller kaffrernas i Afrika: horder av frie män äga gemensamt jorden, som brukas av trälarna. Längre fram inträder enskild äganderätt till jorden. Mord och krigisk bedrift, trohet mot stamförvanter, gästfrihet anses som man-

* *Evmenider* = den hämnande rättvisans och samvetskvalens gudinnor.

nens högsta plikter. Främlingen är rättslös och främling är redan nästa landskaps invånare, så att t. ex. hos våra förfäder upplänningen kallades tjuv, om han fråntog en annan uppIänning ett kreatur, men han kunde med heder från sin södermanländske granne taga allt vad denne ägde. Böterna för skador till liv och lem fastställdes efter graden av främlingskap.

Under kristendomens inflytande ändras — ehuru mycket långsamt — dessa barbariska seder. Medeltidens skede i Europa kännetecknas genom katolska kyrkans inflytande och genom feodalismen.

Feodalismen — först i våra dagar upphävd i Japan och ännu kvarlevande i Abessinien — är en inrättning, som helt naturligt framträder överallt där, under utvecklingens gång, en skillnad inträtt mellan mer eller mindre mäktiga personer, men de förra icke förmått helt kuva de senare, utan en mängd kompromisser uppstå mellan dessa individer, som äro olika mäktiga men ömsesidigt behöva varandra. Fedoalismen har haft sin stora uppgift vid moralens utveckling: den fostrade hederskänsla, ömsesidig pliktkänsla och förmåga av uppoffring. Men även fedoalismen urartade till förtryck.

Aktningen för människolivet stiger hos germanerna under den kristna religionens inflytande; den enskilda hämnden upphör småningom; fejderna minskas genom fridlysning av vissa tider på året och vissa dagar i veckan; klostren ha sin skyddsrätt och prästen predikar människokärlek — men inskränkt till de rättroende! Mot de »otrogna», d. v. s. muhammedanerna, mot judarna och kättarna begås under korstågen och religionsförföljelserna grymheter, sådana som — enligt någons yttrande — »djävulen skulle begått, ifall han blivit vansinnig». Stöld straffades strängare än mord: med dödsstraff, stympning o. s. v. Alla straff voro gräsliga: att brännas och levande begravas voro bland de lindrigare.

Att sönderslitas, kokas i olja eller få inälvorna uttagna hörde till medeltidens rättsseder, vilka även kännetecknas genom all slags tortyr — särskilt inkvisitionsdomstolarnas — något som jämförelsevis sällan och i lindrigare form brukades av hedningarna. Fängelserna voro, även de, tortyrmedel i sin ryslighet. Det skydd, som de kristna å ena sidan gåvo människolivet, uppväges å den andra av de förföljelser, som den kristna kyrkan lät människorna undergå. Detta den kristna kyrkans anspråk att härska över människornas själar blef ett mycket hämmande inflytande på den moraliska utvecklingen. Ty de bästa människorna, de genom fri tanke, genom mod, innerlighet och självständighet utmärkte »kättarna» dödades. Släktet gick sålunda förlustigt arvet av deras egenskaper, medan hos de övriga fruktan bidrog att inplanta den föreställningen, att fritt tänkande och personlig självständighet voro de svåraste av alla brott.

Genom sitt skydd av de svagare har kristna läran visat sitt mest betydande moraliska inflytande. Klostret och kyrkan övade en storartad välgörenhet; barmhärtigheten blev en, för alla bindande, religiös plikt. Sjukvård och ålderdomsvård, skydd för barnen, förbud mot barnamord, hjälp åt fattiga höra samman med de kristnas livsåskådning, som emellertid står i egendomlig motsats till den medeltida lagstiftningens hårdhet: tiggeri straffades flerstädes med hudstrykning, brännmärkning med glödhett järn, ja t. o. m. med dödsstraff. Den gamla vedergällningsrätten i all sin strävhet härskar i lagstiftningen; mannen har t. ex. enligt vissa lagar kvar rätten att ögonblickligen döda sin i äktenskapsbrott ertappade hustru*. Men i sederna intränger småningom en försonligare ande än den hedniska livsåskådningen kunnat alstra. På förhållandet mellan könen övar den kristna läran ett dubbelt inflytande — till moralens förbättring och till dess försämrande.

* I Sverges lag bibehölls denna rätt till 1653.

Kyrkan tager äktenskapet i sitt hägn och höjer därigenom hustruns ställning. Kyrkan skaffar sig domsrätt i mål, som röra sedlighetsbrott, såsom kvinnorov, våldtäkt, fosterfördrivning, äktenskapsbrott, onaturliga laster. Genom sin dyrkan av den jungfruliga »gudamodern» Maria, samt genom sin uppfattning av kvinnan som likställd med mannen i frälsningplanen, bidrar kyrkan att höja kvinnans ställning och äktenskapets helgd. Men å andra sidan framhölls kvinnan som den, allt sedan Evas dagar, till synd förförande och det ogifta ståndet, »celibatet», ansågs som det högsta. Härigenom inträdde ett för moralens utveckling mycket hindrande, dubbelt inflytande. De, som i könsligt hänseende övade självbehärskning, voro i allmänhet präster och klosterfolk, som måste leva ogifta och i följd därav gick ej denna deras självtukt i arv åt någon avkomma. De övriga människorna, vilka genom celibatets upphöjelse ansågo den könsliga självbehärskningen som en stor, men blott för fåtalet möjlig dygd, levde dess hejdlösare; livet delades i tvenne halvor, en ohelig, till vilken alla naturliga drifter, framför allt släktdriften, hörde och en helig; livet fick liksom kyrkåret två skeden: julen, njutningens tid och fastan, späkningens. Men en sådan tudelning är minst av allt ägnad att främja de moraliska begreppens utveckling, ty den splittrar intrycken och minskar därigenom deras inflytande. Att kvinnan betraktades ömsom som en Eva, ömsom som en Maria, var icke heller ägnat att framkalla en riktig behandling av henne. Riddarmoralen, som blev sammanfattningen av medeltidens bästa sedliga begrepp, satte vördnad för kvinnan och alla värnlösas skyddande som en av sina uppgifter, men i verkligheten urartade riddarlivet till allt utom renhet i förhållandet mellan könen. Om man vill ha ett mått på det sedliga tillståndet vid medeltidens slut, så väl inom kyrkan som utanför densamma, så har man det i uppgifterna om de smittosamma könssjukdomarnas ofantliga spridning.

Vi finna som slutsats: att den kristna läran icke — i stort sett — mäktat minska släktdriftens våldsamhet, om den än lyckats bibringa vissa högre sedliga *begrepp* i fråga om de till släktlivet hörande områdena.

Kyrkans inflytande på träldomen går inom den germanska världen i samma riktning som de stoiska filosofernas inom den antika. Träldomen bortarbetas långsamt; först på 1300 talet kan man anse denna vara slut i Europa. Men genom *livegenskapen* kvarstod den i lindrigare form till efter 1789 års franska revolution; i Ryssland upphäfdes livegenskapen först 1861, medan slaveriet i dess barbariska form fortlevde i Amerika till 1863. Huru låg den medeltida uppfattningen av människovärdet, av aktningen för andras egendom, av vördnad för människolivet var, det visar oss bäst de lifegnas samt de fattiga, ehuru självägande, lantmännens behandling. Stormannen våldförde deras kvinnor, nedtrampade deras skördar, plundrade deras vingårdar, bröt upp deras förrådshus; sökte de försvara sig, blevo de spetsade eller brännmärkta eller fingo smält bly över sig eller ögonen utstuckna eller lemmarna avhuggna! Kyrkan hängav sig mer och mer åt kampen mot konungamakten; denna åt sin kamp med storvasallerna; dessa fejdade sinsemellan; städernas köpmän och hantverkare kivade med varandra. Överallt sökte man med starkt reglementerande hålla de underlydande i tukt, men överallt bröt dock striden ut. En allas kamp mot alla, sådant blev det tillstånd som från mitten av medeltiden var rådande. Ty sedan kristendomen sjunkit ned till en världslig makt, lämpad efter sina bekännares andlign ståndpunkt och med sig införlivat en mängd hedniska begrepp, upphörde också dess väsentliga moraliska inflytande på germanerna, som visserligen redan sedligt påverkats av sin egen lagstiftning och av romerska rikets odling men dock erhållit sin högre, sedliga uppfostran genom den kristna kyrkan. Därtill

kommer, att kristendomens lära om det ödmjuka syndmedvetandet, nåden, försoningen, betraktelsen av jordelivet som en korsets skola och evigheten som jordelivets mål, innebar en alltför skarp motsats till människonaturens och särskilt till den *germanska* naturens sunda och berättigade stolthet, mod, självkänsla, handlingskraft och livslust. Katolicismen, som intet erkännande gav åt den berättigade egoismen — annat än som omsorg om den egna själens frälsning — kunde därför ej *försona* egoism och altruism. Antingen blev människonaturen fullkomligt undertryckt genom ytterlig späkning och själlös altruism, eller också förblev den på längden tämligen oberörd av den kristna moraluppfattningen.

I stort sett lärde kristendomen dock alla Europas folk en viss vördnad för de andliga makterna, en viss självbehärskning med avseende å sina lidelsers tillfredsställande, en viss håg att offra självisktheten för andras bästa. Om än medeltiden visar oss ytterliga motsatser, starka utbrott av alla djurets eller vildens lidelser vid sidan av den naturvidrigaste askes, så utgör den dock det viktigaste av de många utvecklingsskeden, som fört oss från den barbariska moralens ståndpunkt till det fjärde och hittills högsta skede vi nått, nämligen den industriella moralens.

---

8. Den industriella moralen.

Den industriella moralens stora framsteg är *livegenskapens upphävande*. Men ehuru vi nu i Europa och Europas kolonier i regeln ej jaga människor som under det djuriska skedet, ej bruka dem till husdjur som under det vilda skedet, ej hava dem bundna vid torvan som under det barbariska skedet, så missbrukar människan dock ännu människan. I verkligheten, d. v. s. i människornas hjärtan

och seder, finnes icke den altruism, den jämlikhet eller broderlighet, som vissa sedebud och vissa talesätt låta oss hoppas att vi skulle möta.

Ingen utveckling är långsammare än moralens eftersom den måste äga rum genom en omdaning i människonaturens *sätt att känna*, vilket sker mycket långsammare än omdaningar i dess *sätt att tänka*. Känslorna äro genom årtusenden inorganiserade instinkter, medan tanken kan uppstå ur ett intryck från dagen eller gårdagen. Och dessutom är denna omdaning aldrig *fullständig*. Det förflutna mänger sig alltid mer eller mindre i det närvarande, Vi ha därför redan i det föregående spårat kvarlevor av vildens och barbarens moral i de samtida kulturmänniskornas seder och lagar, liksom vi i brottsmålhistorierna sett bevis för, att icke ens det djuriska skedet saknar representanter i våra samhällen. Vi sammanfatta här ånyo de svåraste bevisen mot samtidens moral:

Visserligen har känslan av *människolivets värde* ökats — men krigen fortfara, duellerna försvaras, barnamorden och fosterfördrivningen finnas kvar, barnmisshandling är ännu vanlig i många hem liksom i många vårdanstalter och skolor; undantagshjon och fosterbarn avdagatagas ofta och livsfarliga industrier vålla en hejdlös manspillan. Dödsstraffet och andra från vedergällningsteorin kvarlevande hämndstraff finnas kvar — allt företeelser, dem våra efterkommande skola peka som bevis på den industriella moralens låga ståndpunkt i fråga om aktning för människolivet och skydd för de svagare.

Med avseende å *förhållandet mellan könen* är visserligen engifte samhällslag. Men månggiftet är samhällssed och åtnjuter — i den legitimerade prostitutionens form — ännu samhällsskydd. Äktenskapet är icke längre ett »brudköp», men både män och kvinnor sälja sina personer genom äktenskap ingångna för vinningens eller utkomstens skull. Äktenskapslagstiftningen bär ännu

många spår av mannens forna barbariska herravälde över hustrun, spår dem en framtida moral kommer att finna lika vidriga, som vi nu anse vildens äktenskapliga seder. *Aktningen för äganderätten* är hos oss, i fråga om öppen plundring, vida större än i det barbariska samhället. Men förfalskningar, försnillningar och utpressningar ha intagit samma plats i den industriella moralen som våldet i den barbariska. Vissa människoklassers träldom eller livegenskap under andra människors herravälde äro upphävda. Men flertalet lever i trälaktigt beroende under ett fåtal, som genom sin rikedom behärskar arbetsmedel och arbetsvillkor.

Människorna dela sig redan under det djuriska tillståndet — så snart de samlas i flock — i en »överklass», de starkare och en »underklass», de svagare. Sedan den fysiska och andliga styrkan småningom medfört skillnad i rikedom, bli *de rikaste* överklassen. Denna överklass kan dock icke bevara sin fysiska och andliga överlägsenhet; den sjunker tvärtom, genom att icke vidare behöva anstränga sina krafter, men bibehåller likväl makten att nedtrycka de ofta i intelligens, handlingskraft och personlighet starkare, att hålla dem kvar som en underklass över vilken överklassen blott genom ärvda rikedomar, ej genom egna företräden, höjer sig.

Det industriella samhället står i vissa avseenden på samma ståndpunkt som romarriket eller det feodala Europa: det förras slavar och det senares livegna hade det i många fall icke sämre än millionerna i Europas fabriks- och gruvdistrikt. Det industriella samhällets riktning — att samla all rikedom på ett fåtal händer — är i själva verket lika fientlig mot den personliga friheten som slaveriet och livegenskapen voro. Ehuru dessa inrättningar ur politisk och moralisk synpunkt måste anses mer förnedrande, voro de i verkligheten knappt mer bindande än det beroende av arbetsgivaren och arbetet, vari den åt sig själv läm-

nade, ofta värnlöse arbetaren nu befinner sig. Nutidens produktionssätt skadar i fysiskt, moraliskt och intellektuellt hänseende den mellan överarbete eller arbetslöshet kastade daglönaren lika mycket, som det i samma avseende — ehuru på motsatt sätt — skadar den arbetsfria, njutande överklassen. Det ökar fattigdomen i en sådan grad, att t. ex. i England, där omkring 2,238 personer äga ungefär halva Englands jord och där det finnes omkring 100,000 millionärer, kommer på 4 personer 1 tiggare. Med fattigdomens tillväxt följer tillväxten av självmord, dryckenskap och prostitution.

Det är från detta århundrades början — maskinindustrins och kapitalismens århundrade — som till ett antal alltjämt minskat fåtal erhållit möjligheten att bestämma över ett alltjämt växande flertals liv och välfärd. Detta fåtal brukar sin »individulla frihet» sålunda, att millioner av män, kvinnor och barn ödeläggas genom ett produktionssystem, som flerstädes krävt ända till 15 timmars arbete om dygnet av små barn, som gjort arbetarnas medellivslängd i allmänhet hälften så lång som arbetsgivarens!*

Inför den sociala frågan stannar man betänksamt, innan man vill erkänna den industriella moralens överlägsenhet framför den barbariska. Ehuru man måste medgiva, att på många andra punkter avgjorda framsteg ägt rum; att altruism och pliktkänsla inom vissa viktiga områden äro i tilltagande, så kan man ännu endast räkna livegenskapens upphävande som ett väsentligt framsteg i *moraliskt* avseende. Ingen lycklig jämvikt mellan egoism och altruism är — vare sig hos arbetsgivare eller arbetare — uppnådd. Att den allmänna barmhärtigheten ökats i bredd med fattigdomen, innebär intet verkligt moraliskt framsteg hos samhället i dess helhet; tvärtom brukar sam-

* För utrymmets skull måste jag avstå att anföra flera siffror och i stället hänvisa till n:o 11 av Verdandis småskrifter: *Den industriella arbetarfrågan* av Gustav Steffen.

hället denna barmhärtighet som ett »plåster på sitt sjuka samvete». Genom en ordnad välgörenhet strävar det ädlare fåtalet att sona samhällets oförrätter mot flertalet, men inser icke att man därigenom blott fördröjer *hela* samhällets fullständiga uppvaknande, ett uppvaknande, som måste föregå en högre moralisk utveckling, den, då ej barmhärtighet utan rättvisa blir den ledande grundsatsen. En högre moralisk utveckling kommer icke att inträda, förr än man upphör att i den »individuella frihetens» namn försvara och bibehålla det nuvarande produktionssystemet. Målsmännen för den individuella friheten glömma nämligen en ytterst viktig sanning, som hela den moraliska och sociala utvecklingens förlopp lärt oss. Det är den sanningen: att moralens utvecklingshistoria är historien om *inskränkandet av den individuella friheten i alla sådana fall, där denna frihet uteslutande tillfredsställer egoismen på altruismens bekostnad*, lika visst som den är historien om *den individuella frihetens utvidgande i sådana fall, där friheten framkallar en större jämvikt mellan egoismens och altruismens likaberättigade krav.* Att lösa den sociala frågan så, att en dylik inskränkning och ett dylikt utvidgande bli en verklighet, detta är den närmaste framtidens stora moraliska uppgift.

---

9. Slutord.

Under framställningen av den industriella, nutida moralen har utrymmet ej medgivit annat än korta antydningar om de synpukter, dem vi följt vid skildringen av den djuriska, den vilda och den barbariska moralen, nämligen begreppen om människolivets värde, om äganderätten, om de svagas behandling, om förhållandet mellan

könen samt altruism och pliktkänsla i allmänhet. En fullständig framställning av vår samtida moral från dessa synpunkter skulle dessutom innebära en omprövning av och ett omdöme över densamma, som omfånget av denna skrift ej medger. Endast om själva huvudpunkten, den som anges i uttrycket *industriell* moral, har det varit nödvändigt att tala något utförligare, för att ge stöd åt påståendet: att nutidens moral ännu är låg; att en fortsatt utveckling av densamma måste innebära ej blott dess frigörelse från återstoderna av den djuriska, den vilda och den barbariska uppfattningen — dem vi delvis finna kvar i vår samtids moraliska känslor, rättsbegrepp, seder och lagar — utan ock en genomgripande ändring i de *nya* förhållanden, dem det industriella skedet framkallat.

Syftet med denna framställning har endast varit att följa vissa av våra nu gällande morallagar från deras ursprung fram till deras nuvarande ståndpunkt. Genom en sådan öfversikt finna vi, att de sedliga begreppen *icke en gång för alla* äro nedlagda i människans medvetande. Den visar oss, att dessa begrepp varit vitt skilda under olika tider och hos olika folk, liksom att de nu i västerlandet gällande sedliga begreppen äro frukten av många årtusendens utveckling. Vi kunna därför hoppas, att framtidens sedlighet kommer att skilja sig lika mycket från vår ståndpunkt, som denna nu skiljer sig från australnegrernas.

Genom en sådan återblick kunna vi framför allt lära: att den *moraliska utvecklingen,* liksom all annan utveckling, *i det stora hela taget oavbrutet skrider framåt,* ehuru en delvis tillbakagång — under somliga tider och genom vissa omständigheter — ofta inträder. Denna tro på ett oavlåtligt, ehuru ytterst långsamt, framåtskridande är lika rik på kraft och hopp som den forna föreställningen — om en i Guds beläte skapad men fallen mänsklighet — var försvagande och förtvivlad. Det finnes ingen i djupaste mening mening mer uppbyggande tanke än den,

att mänskligheten ur ett djuriskt tillstånd själv arbetat sig upp till sin nuvarande materiella, intellektuella och moraliska ståndpunkt. Denna tanke eggar ej blott till oavlåtliga strävan i det närvarande, den tröstar oss även över många av de tills vidare oundvikliga lidanden, under vilka mänskligheten suckar. Den ger oss slutligen en härlig fjärrsyn in i framtidens »förlovade land».

Utvecklingsläran är den högsta synpunkt vi äga, för att vinna en överblick såväl av den mödosamt tillryggalagda vägen som av den väg, vi ännu ha att steg för steg vandra ifall vi vilja nå den *moraliska* utvecklingens lika väl som all annan utvecklings slutliga mål:

den största möjliga lycka för det största möjliga antal.

Men denna största möjliga lycka kan icke betyda annat än var enskilds och hela släktets allt fullare kraftutveckling under en allt större möjlighet till ett i allo högre organiserat liv, till en allt fullkomligare jämvikt och växelverkan mellan den enskildes egna krafter liksom mellan den enskildes och det helas väsentliga livsvärden.

Efterskrift.

En avdelning i denna skrift — *Judarnas moral* — framkallade 1892 en motskrift av rabbinen doktor Klein; *Står gamla testamentets moral verkligen på barbarernas utvecklingsskede?* Denna motskrift har emellertid icke föranlett mig att ändra något i de nya upplagorna.

Letourneau brukar ordet *barbarisk* för det skede, under vilket slaveri och månggifte ännu råder. Man kan underkänna denna betecknings lämplighet men däremot icke erkänna att densamma gör judarna en större orätt än t. ex. greker, romare och germaner.

Vad doktor Klein anför som skäl för judarnas, över barbariet höjda, sedlighet, kan med *samma rätt* anföras för de nämnda folken, ifall man håller sig till deras härligaste diktverk, yppersta personligheter och högsta rättsmedvetande. Bredvid doktor Kleins citat, till bestyrkande av judens godhet mot främlingen, kärlek till nästan, ömhet om trälen o. s. v. kunna ställas liknande ur andra asiatiska religionsstiftares eller ur stoikernas skrifter. Men den **allmänna** sedliga ståndpunkten avgöres icke genom de högt ståendes uttalanden, ej ens genom de yppersta lagbuden: den avgöres genom de känslor och rättsseder, som avgöra *flertalets handlingar*. När doktor Klein framhåller att utvecklingens lag gjort sig gällande även hos judarna och att man därför i deras skrifter finner det högre och lägre bredvid vartannat, upprepar han endast vad som i denna skrift överallt betonas. Men det är med full rätt som en helbild av sedligheten

ställer det låga *bredvid* det höga. Letourneau talar ej om Jeftas offer som uttryck av judarnas högsta moral men som vittnesbörd om de då ännu kvarlevande människooffren. När det påpekas att Jaëls och Judiths lönnmord förhärligas, så får detta icke bevisa mera än att judarna — som många kristna än i dag — ansågo lönnmord tillåtet mot fiender. Att Judith aldrig funnits, att hennes historia — som doktor Klein framhåller — är en tendensdikt från århundradet efter Kristus, har för denna bevisning ingen betydelse. Eller rättare: det *ökar* bevisstyrkan att en sådan tendensdikt då ännu kunde författas; den »apokryfiska» Judith vittnar mer mot judarnas moral än den »historiska» Jaël!

Gamla testamentets härliga kvinnogestalter och sköna livsförhållanden, liksom de många bevisen där på aktning för kvinnan, dem doktor Klein med rätt framhåller, bli dock vida *överträffade*, om man går till den helleniska och germaniska litteraturen. Men allt detta hindrar ej att hos judarna — som hos de nyssnämnda folken — polygamien länge var den härskande *seden!* Det är endast detta som Letourneau påstår och doktor Klein ej heller kunnat förneka. Men polygamien hör för Letourneau just samman med den »barbariska» moralen!

Doktor Klein har icke sökt vederlägga ett enda av de gjorda citaten ur Gamla testamentet men förklarar i alla fall att Letourneaus påståenden om judarnas moral — påståenden, *punkt för punkt* stödda av bibelcitat — »icke kunna tagas på allvar». Och doktor Klein anser sig ha vederlagt desamma genom att framhålla bibelord av altruistisk innebörd! Men det torde nog vara så, att Jobs sköna ord om de tjänandes rätt äro lika litet bevisande för de tjänandes verkliga ställning hos judarna, som t. ex. Viktor Rydbergs, av ädlaste mänsklighetskänsla fyllda dikter, äro bevisande för förhållandet mellan svenska arbetare och arbetsgivare under slutet av 1800-talet!

Doktor Klein erkänner att Letourneau framhåller flera fall där den judiska *lagen* höjde sig till större mänsklighet, men han beklagar att Letourneau därur icke drar slutsatsen om judarnas sedliga överlägsenhet framför varje annat forntida folk, särskilt i fråga om broderlighetens tanke.

Mot doktor Kleins mening i detta fall torde man ha rätt att ställa — judarnas egna stora profeter till och med Jesus!

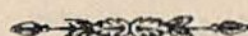
Dessa stora skalder och siare voro lika ensamma inom sitt folk som de stora hos alla folk varit. De kunna lika litet anses uttrycka judarnas sedliga höjd som Sokrates samtal eller Havamål kunna anses ge en trogen bild av atenarnas eller nordbornas sedlighet. Jesus kallade, vill jag minnas, Jerusalem den stad, som stenar sina profeter och hans eget öde var således intet undantagsöde. Och ej heller talade han eller hans föregångare om broderlighetens och fridens tankar som hade de menat sig förkunna allmänt erkända och efterlevda sanningar! Sådana förkunnare torde höra till *de överflödiga* — och till dem vill jag minst av alla räkna Jesus eller Israels profeter!

Letourneau har den — av den jämförande religionsvetenskapen och de nya upptäckterna, t. ex. av Ammunarabis lagbok, allt mer bestyrkta — historiska sanningen på sin sida, när han icke anser att höjdläget av de **allmänna** judiska *moralbegreppen* berättiga detta folk till en *särställning* bland de folk med vilka han samordnar dem. I de judiska *gudsbegreppen* och den därav beroende *pliktkänslan* ligger det säregna, icke i själva de härskande lagarna och sederna, av vilka Letourneau — i detta som i övriga fall — endast sökt *medelproportionalen* genom några, nästan skematiskt fasthållna, *huvuddrag*.

Mot mig, som bearbetare av Letourneau, riktar doktor Klein den påminnelsen att man icke bör kasta stenar i den brunn ur vilken man druckit.

På detta vill jag endast svara att, när gamla brunnar djupgrävas och ommuras, då kan man ej undgå att stenar falla i vattnet. Detta bör dock icke avhålla någon från att taga del i det arbete, som åt framtiden skall bereda djupare och klarare källor.

Ellen Key.

Ordlista på en del av de i denna skrift förekommande främmande ord.

Anarki = regeringslöshet, laglöshet.
Annaler = årliga anteckningar, tideböcker.
Antiken = den grekisk-romerska forntiden.
Apportera = hämta.
Arkeologi = fornkunskap.
Askes = undertryckande av alla sinnliga krav, vanligen i förening med omedelbart självplågeri.
Automatisk = handlande av egen drift.
Batat = en rotfrukt, liknande potatis.
Biologi = läran om livet hos växter och djur.
Celibat = ogift stånd.
Centrum = medelpunkt.
Ceremoni = vedertaget hövlighetsbruk (även högtidlighet).
Civilisation = bildning, hyfsning, odling m. m.
Disciplin = tukt och ordning.
Dressyr = inövning.
Etikett = umgängestvång, vedertagen umgängessed.
Etnografi = folkkunskap.
Expedition = krigståg, beskickning m. m.
Feodalism = länsinrättning.
Fysiologi = läran om livets företeelser och livsverktygens förrättningar.
Generation = släktled.
Impuls = starkt pådrivande äggelse.
Industriell = näringsfliten tillhörig, av näringarna beroende.
Initiativ = företagsamhet, självverksamhet.
Inkarnerad = vorden kött (d. v. s. förkroppsligad).
Inkvisitionsdomstol = en hemlig, kyrklig domstol i trossaker.
Inorganiserad = i livsförrättningarna ingången, bliven till ett med personligheten.
Instinkt = naturdrift.
Instinktiv = som naturdrift verkande, av naturdrift skeende.

Intellektuell = förståndet tillhörande, förståndsmässig.
Kannibal = människoätare.
Kannibalism = människoätande.
Kompromiss = överenskommelse genom ömsesidig eftergift.
Kommunism = egendomsgemenskap.
Korruption = oärlighet, mutbarhet.
Kultur = odling.
Legaliserad = laggiltig.
Mani = vurm, vansinnigt begär.
Marter = de högsta plågor.
Materiell = tillhörande det yttre, kroppsliga, synliga, påtagliga.
Mekaniskt = något som sker utan förståndets verksamhet.
Merkantil = handeln tillhörig, av handeln beroende.
Moral = sedlighet.
Organism = en varelses livsverktyg, sedda som ett helt.
Period = tidrymd.
Primitiv = ursprunglig. Ordet användes i denna skrift både om de tidigaste människorna och om de, likt dessa urmänniskor levande, nutida vildarna.
Privat = enskild.
Produktion = frambringande, tillverkning.
Psykologi = läran om själen.
Representant = ombud, ställföreträdare.
Reglementera = genom föreskrifter ordna.
Servil = slavisk, krypande.
Stoisk = oberörd av glädje, smärta och njutning; självbehärskad, orubbligt plikttrogen.
System = ett ordnat, av delar bestående helt; sammanfattning av orsaker, som frambringa en viss verkan; plan efter vilken man arbetar.
Teori = vetenskaplig lära eller åsikt (utan avseende på tillämpningen).
Tortyr = pinligt förhör.
Variation = omväxling, olikhet.
Zon = jordbälte, luftstreck.

VÄSTERVIKS KOMMUNBIBLIOTEK

118. De veneriska sjukdomarnas betydelse av prof. *E. Welander.* 2:a uppl
119. Åkerjorden av *A. G. Kellgren.*
120. Om læsning av *Georg Brandes.* 2:a uppl.
121. Om anstaltsvård av sinnessjuka av prof. *Frey Svensson.*
122. Ett modärnt renhållningssystem av dr *R. von Post.* Med 22 fig.
123. Regeringsformen av *C. G. Bergman.*
124. Skråtvånget av *E. Sommarin.*
125. Det skönas problem av *Rich. Bergh.* 2:a uppl.
126. De i Sverge i stort odlade kulturväxterna av *A. G. Kellgren.*
127. Kort översikt av vårt livförsäkringsväsende av *Sven von Sneidern.*
128. De smittosamma sjukdomarna och hemmen. I. Av dr *R. von Post.*
129. Socialiststaten och nutidssamhället av prof. *Knut Wicksell.*
130. Handledning vid elementära dissektioner. II. Fåglarna, av prof. *Hammar.*
131. Ett hem, dess byggnad och inredning av arkitekt *R. Östberg.* 3:e uppl.
132. De smittosamma sjukdomarna och hemmen. II. Av dr *R. von Post.*
133. Språkforskningens strid mot gällande dogm. Av prof. *H. Almkvist.*
134. Nordisk folktro och fornnordisk religion av prof. *Henrik Schück.*
135. Carl Larsson. Av *Georg Nordensvan.* 2:a uppl.
136. Bruno Liljefors. Av *T. Hedberg.* 2:a uppl.
137. Anders Zorn. Av *Tor Hedberg.* 2:a uppl.
138. Naturminnesmärken och naturskydd. Av prof. *Rutger Sernander.*
139. Tänderna och deras vård av tandläkare *Albin Lenhardtson.*
140. Henrik Ibsen av *Torsten Fogelqvist.*
141. Om rudimentära organ hos människan som bevis för hennes ursprung av prof. *Hjalmar Öhrvall.*
142. Första kammaren i Sverge och andra länder av red. *V. Spångberg.*
143—144. Kommunal rösträtt i Sverge av fil. kand. *E. J:son Thulin.* 2:a uppl.
145. Kommunal rösträtt i utlandet av fil. kand. *E. J:son Thulin.*
146. Våra vanligaste främmande ord jämte uttal och förklaringar av doc. *O. Östergren.*
147. Om lösningar. Ett kapitel ur den modärna kemien av *G. Starck.*
148. Kristendom och moral av prof. *Edv. Westermarck.*
149. Religion och magi av prof. *Edv. Westermarck.*
150. Jordreformen av fil. dr. *Sven Brisman.*
151. Vattnet av fil. kand. *Håkan Sandqvist.*
152. Massornas själsliv och andlig smitta av prof. *B. Gadelius.*
153. Om besatthet och talande med tungomål av prof. *B. Gadelius.*
154. Sinnessjuka och sinnessjukvård av prof. *B. Gadelius.*
155. Förbrytaren och samhället av prof. *B. Gadelius.*
156. De gammaltestamentliga böckernas tillkomst av prof. *Henrik Schück.*
157. Den israelitiska litteraturens utveckling av prof. *Henrik Schück.*
158. Telegrafering utan tråd av civilingenjör *Max Grenander.*
159. Kyrkan och prästen enligt Sverges tidigaste lagar av fil. dr *Arnold Bratt.*
160. Jesu liknelser av doc. *Sven Lönborg.*
161. Paulus av doc. *Sven Lönborg.*
162. Fredsrörelsen och kulturen av *Ellen Key.*
163. Språk i språket av prof. *Gustaf Cederschiöld.* I. Översikt av stilarna.
164. Språk i språket av prof. *Gustaf Cederschiöld.* II. Stilgranskning.
165. S. A. Andrée. En levnadsteckning.
166. Charles Darwin av lektor *Gottfrid Adlerz.*

Skrifterna säljas även inbundna i band à kr. 2: 50. Hittills ha utgivits band I—XX (n:r 1—166), varje band innehållande i regel 8 häften.

Skrifterna redigeras av en av Studentföreningen Verdandi årligen vald Småskriftskommitté, bestående av fem medlemmar. Under 1909 utgöres kommittén av: *Anton Blanck,* fil. lic., Uppsala, *Ivan Bratt,* läkare, Stockholm (redaktör), *Otto v. Friesen,* professor, Uppsala, *Rutger Sernander,* professor, Uppsala, och *Hj. Öhrvall,* professor, Uppsala.

Återförsäljare erhålla goda villkor och antagas, även på obetydliga platser, om anhållan därom göres hos **Verdandis Småskriftskommitté, Stockholm.**

Verdandis småskrifter säljas i alla boklådor.